

אדם בעצם ההכנה וההטרחה למצוה, על כן טוב יותר שילך אביו ויטרח במצוה בעצמו ויקנה מכספו. ואם אין אביו יודע ובקי בפרטי הדינים, ילך יחד עם אביו ויבחרו את המינים המהדרים ביותר, ויזכו יחד לכל המעלות שנאמרו בזה לעיל.

אם יש למוכר שני אתרוגים טובים, אך האחד מהדר יותר מהשני, וגם האב וגם הבן חפצים לקנות את המהדר יותר - מן הדין רשאי הבן להוסיף מעות למוכר על מחיר האתרוג המהדר כדי לקנותו לעצמו, ואין בזה זלזול בכבוד אביו חס ושלום, מאחר ועל כל אדם לקים בעצמו את המצוה שצוהו ה' יתברך בהדור ככל היותר. (עיין שערי תשובה ס"ס תרנח. לב חיים פלאג'י. רסג)

### הגמא אישית

אין ספק, כי החנוך הגדול ביותר הוא ההגמא האישית של ההורים, על כן, בצאת האב לקנות את ארבעת המינים, יקח עמו את בניו הקטנים, כדי להקנות להם את שמחתו, חביבותו והדורו כלפי המצוות. (ראשית חכמה, ג' ו' ד' יט)

### מצות חנוך

קטן היודע לנענע לולב, חייב אביו לחנכו למצוה. ואם יש ביכולתו, יקנה לו ארבעת המינים, אך אין צריך שיהיו מהדרים כל כך, אלא די שיהיו כשרים. (ג' ו' תה)

אולם, מי שבניו גדולים, שחייבים במצוות, מצוה עליו לקנות להם ארבעת המינים מהדרים וטובים כיד ה' הטובה עליו, ותבא עליו ברכת טוב. (שצ)

### אין פטור

לפני כחמשים שנה היתה עניית גדולה בארץ, והיה מחסור גדול בארבעת המינים, על כן במקומות רבים לא קנו כל הצבור ארבעת המינים, אלא גבאי בית הכנסת היה קונה, ומזה היו נוטלים כלם. אך היום, ברוך ה', יש שפע טובה וברכה, ובכל מקום מצויים ארבעת המינים, על כן לא יסמך אדם שיקח מאחרים בבית הכנסת, אלא ילך ויקנה ארבעת המינים לעצמו מכספו הפרטי, כי זו תעודת עניות ובושה לו, שמוציא מכספו לכל עניניו הגשמיים, ואילו כמה שקלים למצוה כה יקרה, פעם בשנה, מתעצל ומקמץ מממונו. ודי למבין.

### קנייה בהקפה

הקונה ארבעת המינים בהקפה, וכגון שאין לו כסף לשלם עתה - יוצא ידי חובה בהם, וישים לב לזכר לשלם לאחר החג. (תו)

### קנייה מקטן

הנכון הוא שלא לקנות ארבעת המינים מילד קטן שלא הגיע לגיל בר מצוה. ומכל מקום, אם אי אפשר להשיג מאחר, וברור לנו שבאו לידו בדין ולא בגנבה חס ושלום, מתר לקנות ממנו, ובלבד שאביו מסכים למעשיו. (חושן משפט סימן רלה ס"ב. שיט)

קדם שיצא האדם לקנות ארבעת המינים, נכון שישנן את הלכותיהם, כדי שידקדק וידע היטב מה הם המינים הכשרים והמהדרים, ויקים את המצוה כתיקנה. (ג' ו')

**הבהרה:** הן אמת כי רבו מאד פרטי ודיני ארבעת המינים, אך השתדלנו לכתב, בסיעתא דשמיא, את הדינים העקריים, לדעה מה יעשה ישראל. וכבר כתב מרן הבית יוסף (סימן תכט): "כי הלולבים והאתרוגים, רבם כשרים", וכל שכן ההדסים והערבות שרובם בכלם כשרים.

## האתרוג

### תבנית האתרוג

באתרוג ישנם: חטם, פטמה [דד], שושנה, עקץ. והינו, כשנאחז את האתרוג ישר כלפי מעלה בדרך גדולו בעץ, החלק העליון של האתרוג שהולך בשפוע ונעשה צר כלפי מעלה, נקרא 'חטם'. בראש החטם למעלה, ישנם אתרוגים שיש בהם עץ קטן בולט, והוא הנקרא 'פטמה' או 'דד'. על הפטמה ישנו פרח עגל, והוא הנקרא 'שושנה'. וישנם אתרוגים שאין להם פטמה כלל, בדרך האתרוגים התימנים. בתחתית האתרוג ישנו עץ קטן הנקרא 'עקץ', שבו הוא מחבר לאילן.

כמו כן ישנם באתרוג: קלפה דקה, קלפה עבה, בשר האתרוג. והינו, שבמראה החיצוני שעל האתרוג ישנו קרום דק מאד שקוף כמו גילון, והוא הנקרא 'קלפה דקה', (ויכשקולפים אותו, נשארת הקלפה הירקה או הצהבה). מתחתיו ישנה קלפה פנימית יותר, ירקה או צהבה, והיא הנקראת 'קלפה עבה'. מתחתיה הוא גוף הפרי של האתרוג, עד הגרעינים, שהוא בצבע לבן, והוא הנקרא 'בשר האתרוג'.

### גון האתרוג

אתרוג בגון צהב או ירק בהיר, כשר לכתחלה, ואפילו ירק מאד, אם התחיל להצהיב מעט, הריהו כשר ומברכים עליו. (רנז)

ישנה עצה להצהיב את האתרוג הירק, על ידי שיניח תפוחים צהבים על ידו, והאתרוג בטבעו שואב מהם את הצבע ונעשה צהב. אך יש להזהר לכסות את עקץ האתרוג, כי עלול הוא לפל, מפאת שנחלש חבורו מריח התפוחים. (רנח)

מתר להניח בשבת את התפוחים הצהבים על יד האתרוג, ואין בזה חשש צובע, שהרי אף בלא נתינת התפוחים הוא עתיד להצהיב מאליו, ואינו אלא כמחיש להצהיבו. וגם משום שכלל בדינו - אין צביעה באכלים. (רנח)

אם רב האתרוג הוא בצבע שחר [אפילו שחר בהיר], או לבן, או אדם חזק, או חום חזק, הריהו פסול ליום הראשון, מאחר ואין זה הדר. (א נג. רנח)

### אתרוג המנמר

אתרוג המנמר פסול ליום הראשון של החג, מפיון שאינו הדר. ומנמר הינו, שיהיו בו ממראות הפוסלים בכמה מקומות, כשחר, לבן, אדם חזק, חום חזק, כנ"ל. ואפילו אם יהיו בו רק שתי נקודות קטנות מאד ממראות אלו, הריהו פסול, מאחר והם בשני מקומות. אך אם כל המראה במקום אחד, אינו פוסל עד שיהיה ברבו. (רנח)

אין המראות פוסלים, אלא דוקא כשנראים הם לעין תכף ומיד, אבל אם צריך

להתבונן בהם כדי שיוכל לראותם, וכל שכן אם אינם נראים אלא בזכויות מגדלות, אינם פוסלים. (א נז, רס, ער)

כמו כן, אין המראות פוסלים אלא כשמרחקים הם באפן שנכר לעין שהם שני מראות, אבל אם הם קרובים מאוד, ורק על ידי התבוננות נכר שהם שנים, אינם פוסלים. (א נז)

אם נמצא מראה פסול על החטם, אפלו נקדה אחת קטנה, הרי זה פסול ליום הראשון, לפי שמקום זה נכר לעין יותר משאר האתרוג. ונדקא במראה שחר, לכן, חום חזק. אבל אדם חזק יש להקל בנקדה אחת בחטם, כי יש ספק ספיקא, שמא כפוסקים שאדם חזק אינו פסול, ושמא אין זה מקום החטם, כי כמה שיטות בראשונים יש היכן מקום החטם. (א קנט, רסו)

אם נמצא מראה פסול על הפטמה, האתרוג כשר. שהרי אפלו אם נפלה הפטמה לגמרי, כשר. (מהרש"ם, מנחת פתים, חתם סופר ועוד. רסו)

ישנה אפשרות להסיר את הנקודות הפוסלות על ידי שעוה מיוחדת, רק שיהיה להסירן בעדיניות שלא יתקלף מהאתרוג עצמו, ואז יכשר האתרוג לכתחלה. (א ט)

אתרוג שהשתנה מראהו או שנעשה מנמר מחמת שמשמשו בו הרבה בשעת קיום המצוה, הרי זה כשר. אולם אם השתנה מראהו מחמת שמשמשו בו הרבה קדם החג, הרי זה פסול. (א נג, נז, רנט)

### שעור האתרוג

גדל האתרוג צריך להיות לא פחות משעור 'בביצה' [54 גרם], אך בפחות משעור זה, הריהו פסול, משום שלא נגמר עדין בשול הפרי. ויש אומרים משום שאינו הדר. (א סא, ערה)

אתרוג שהיה פחות משעור 'בביצה', וימים מועטים קדם החג הזריקו באילן חמרים מסוימים והשקוהו הרבה עד שגדל האתרוג מהר, ובזמן קצר נעשה כשעור 'ביצה', הריהו כשר ואין בו חשש. (א סח)

אתרוג שהיה בו שעור 'בביצה', אך במשך החג הצטמק ועתה אין בו בביצה, כשר. שהרי לפי הטעם שלא נגמר בשולו, הרי כאן נגמר בשולו אלא שאחר כך הצטמק. ולטעם שאינו הדר, אינו פסול בשאר הימים. ובלאו הכי יש ספק ספיקא להקל, שמא כפוסקים (ירושלמי, רב יהודה גאון, רש"י בספר הפרדס, מחזור ויטרי, ראבי"ה, אור זרוע, הרוקח, ריא"ז ועוד) שאתרוג כשעור אגוז כשר, ושמא כפוסקים שאם היה בביצה והצטמק, כשר. (שואל ומשיב, בית השואבה, חזון איש, א עא, רעז)

האתרוג הבינוני הוא המבחר ביותר, שבו יוכל לקיים את המצוה והנענועים בדת עם הלולב [אתרוג בינים - יפה לעינים]. ומכל מקום, גם אם הוא גדול הרבה כגדל אבטיח, הריהו כשר. ומעשה ברבי עקיבא שבא לבית הכנסת בחג הסוכות, ומרב כבדו של אתרוגו, הניחו על כתפו ונכנס. (א עז)

### צורת האתרוג

אתרוג העגל לגמרי מכל צד, כמו בדור, אף שיש לו פטמה ועקץ, הריהו פסול ליום הראשון, משום שאינו "הדר", אך אם אינו עגל לגמרי אלא הוא רחב למעלה וצר למטה, כשר. (היראים, מחזור ויטרי, המגיד משנה, ריבב"ן, מטה יהודה עייאש, פרי מגדים, ביכורי יעקב ועוד. א פב, רעט)

אתרוג שהוא עקם וכפוף - כשר, אף שאין העקץ מכון כנגד הפטמה, ומכל מקום טוב להדר שיהיה העקץ כנגד הפטמה. (א פו. רעט)

### חסרון ונקב באתרוג

אתרוג שנחסר ממנו אפלו כלשהו, הריהו פסול ליום הראשון, משום שנאמר: "ולקחתם לכם", ודרשו חז"ל שתהא לקיחה תמה, שלמה, וכיון שהוא חסר, אינו שלם. אבל בשאר הימים, אפלו נקבוהו עכברים, הריהו כשר. (א קי. רסח)

אם נקלפה קלפתו העליונה הדקה, אינו נחשב חסר וכדלהלן, אבל אם נקלפה קלפתו העבה, אף שלא נחסר מבשר האתרוג הלבן כלום, הרי זה חסר ופסול ליום הראשון. (הרמב"ם, הר"ן, הרא"ה, הריטב"א, שלחן ערוך סימן תרמ"ח ס"ז ומשנ"ב שם. א קנד)

נקב שאינו נכר בראית העין לבד, אלא בהתבוננות היטב, וכל שכן אם אינו נכר אלא על ידי זכוכית מגדלת, אינו נחשב נקב ואינו פוסל. (א קיט. ער)

אתרוג שיש עליו ספק אם הוא חסר או לא, הריהו כשר ומברך עליו, מטעם ספק ספיקא, שמא כהראב"ד שחסר אינו פוסל, ושמא אינו חסר. (ט"ז, חיי אדם, שואל ונשאל, בית השואבה, בית כהונה, אשל אברהם, כף החיים. א קיה. רסח)

### חזוית באתרוג

חזוית היא כמין אבעבועות שלקה האתרוג מחמת שהתעפש, והוא גבוה משאר האתרוג ונכר במשוש, ומראהו שונה מכל האתרוג. אם עלתה חזוית על רב האתרוג, הרי זה פסול ליום הראשון, אבל במעוטו כשר, וכדין מנמר לעיל. (א קבה. רס)

אם עלו שתי נקודות קטנות של חזוית, הרי זה פסול ליום הראשון, ובתנאי שאין צריך להתבונן בהן כדי שיוכל לראותן, אלא נראות הן לעין תכף ומיד, וכן מרחקות הן מעט אחת מהשניה ונכר שהן שתיים, וכדין מנמר לעיל. (א קלב. רס)

אם עלתה חזוית על החטם או על הפטמה, אפלו נקדה אחת קטנה, הרי זה פסול ליום הראשון, לפי שמקום זה נכר לעין יותר משאר האתרוג, וכדין מנמר לעיל. (א קנט. רס)

### עלים שעל האתרוג

פעמים שמחמת שהיו העלים שבעץ מנחים על האתרוג, עכבוהו מלהוציא את מראהו הטבעי, וממילא נראה על האתרוג במקומות מסימים "עלים", שהם כמין קרום ירק בהיר מאד - אתרוג זה כשר אפלו ליום הראשון, ואפלו אם העלים שבו גבוהים שאפשר למששם, ואפלו נמצאים הם על החטם. (בית יוסף בשם תרומת הדשן שהמנהג להקל, הרמ"א, הגר"י, דגול מרובה, חתם סופר, שואל ונשאל, ועוד. א קלו. קסו. רס)

ישנה אפשרות להסיר את ה"עלים" הנ"ל על ידי שענה מיחדת, ואז יהפך האתרוג למהדר, רק שיזהר להסירם בעדינות שלא יתקלף מהאתרוג עצמו. (א קלז)

### נשברה הפטמה

אם נחתכה השושנה, או שנחתכה הפטמה באפן שנשאר ממנה אפלו כלשהו על

פְּנֵי הָאֶתְרוֹג, הָרִי זֶה כָּשֶׁר. אֲבָל אִם נִחְתְּכָה הַפֶּטְמָה עַד פְּנֵי הָאֶתְרוֹג בְּשׂוּה - נִפְסָל הָאֶתְרוֹג לַיּוֹם הָרִאשׁוֹן, וְכָשֶׁר לְשָׁאֵר הַיָּמִים. מִשּׁוֹם שֶׁאֵין זֶה הָדָר. וְיֵשׁ אוֹמְרִים מִשּׁוֹם שֶׁזֶה חֶסֶר. (א קלח. רסב)

אִם נִשְׁבְּרָה הַפֶּטְמָה עַד פְּנֵי הָאֶתְרוֹג בְּשׂוּה, אַךְ עֲדִין אַחוּזָה הִיא מֵעַט בְּאֶתְרוֹג - כָּשֶׁר. שְׂמָא כְּפוֹסְקִים (רַבְּנֵי יִצְחָק הַלּוֹי הוּבָא בְּרִשְׁיָא, רַבְּנֵי גֵרְשׁוֹם, וְהַרִי"ץ גֵּאוֹת) שֶׁאֶפְלוּ נִשְׁבְּרָה הַפֶּטְמָה לְגִמְרֵי כָּשֶׁר, וְשְׂמָא כְּמַתִּירִים בְּאַחוּזָה בְּאֶתְרוֹג, שֶׁאֵין זֶה נִחְשָׁב חֶסֶר. (שְׁבוּת יַעֲקֹב, קֶרֶבֶן נִתְנָאֵל, עֵיקָרֵי הַד"ט. א קמד)

אִם נִשְׁבְּרָה הַפֶּטְמָה עַד פְּנֵי הָאֶתְרוֹג בְּשׂוּה, וְחֹזֵר וְהִדְבִּיקָה יָפָה בְּדִבְקָה וְכִיּוּצָא - כָּשֶׁר. שְׂמָא כְּפוֹסְקִים הֲנ"ל שֶׁאֶפְלוּ נִשְׁבְּרָה לְגִמְרֵי כָּשֶׁר, וְשְׂמָא כְּמַתִּירִים כְּשִׁחְזָר וְהִדְבִּיקָה יָפָה. (מַעֲשֵׂה רוֹקַח, שְׂאִילַת שְׁלוֹם, בֵּית יַעֲקֹב. א קמה)

וּפְשׁוּט שֶׁכָּל דִּינִים אֵלּוּ דְּוָקָא בְּאֶתְרוֹגִים הִגְדָּלִים עִם פֶּטְמָה, אֲבָל אֶתְרוֹגִים הִגְדָּלִים לֹא פֶטְמָה כָּלל, כְּדֶרֶךְ הָאֶתְרוֹגִים הַתִּימְנִיִּים, אֵין בָּהֶם שׁוֹם חֶשֶׁשׁ וְכִשְׂרִים לְכַתְחֵלָה, אִף שֶׁאֵין לָהֶם לֹא שׁוֹשְׁנָה וְלֹא פֶטְמָה. (א קמא. רסב)

### נִשְׁבֵּר הָעֵקֶץ

אִם נִשְׁבֵּר הָעֵקֶץ שְׁבִתְחִתִּית הָאֶתְרוֹג וְנַעֲשֶׂה מְקוֹמוֹ כְּמוֹ גִּמָּה, הִרְיָהּ פְּסוּל לַיּוֹם הָרִאשׁוֹן, מִשּׁוֹם שֶׁנִּחְסַר מִמֶּנּוּ. אוּלָם אִם נִשְׁאָר מֵעַט מִהָעֵקֶץ וּמִכֶּסֶה אֶת הַגִּמָּה, כָּשֶׁר הָאֶתְרוֹג אֶפְלוּ לַיּוֹם הָרִאשׁוֹן. (א קמו. רסו)

אִם נִשְׁבֵּר הָעֵקֶץ, אַךְ עֲדִין אַחוּזָה הוּא מֵעַט בְּאֶתְרוֹג, יֵשׁ לְהַקֵּל. שְׂמָא כְּפוֹסְקִים (רַבְּנֵי יַעֲקֹב בִּרְבִּי רַבּוּ שֶׁל רִשְׁיָא, רִשְׁיָא, רִיבִיב"ן) שֶׁאֶפְלוּ נִשְׁבֵּר הָעֵקֶץ לְגִמְרֵי כָּשֶׁר, וְשְׂמָא כְּמַתִּירִים בְּאַחוּזָה עֲדִין בְּאֶתְרוֹג, שֶׁאֵין זֶה נִחְשָׁב חֶסֶר. (שְׁבוּת יַעֲקֹב, קֶרֶבֶן נִתְנָאֵל, עֵיקָרֵי הַד"ט. א קמו)

אִם נִשְׁבֵּר הָעֵקֶץ לְגִמְרֵי, וְחֹזֵר וְהִדְבִּיקוּ יָפָה בְּדִבְקָה וְכִיּוּצָא, יֵשׁ לְהַקֵּל. שְׂמָא כְּפוֹסְקִים הֲנ"ל, שֶׁאֶפְלוּ נִשְׁבֵּר הָעֵקֶץ לְגִמְרֵי כָּשֶׁר, וְשְׂמָא כְּמַתִּירִים כְּשֶׁהִדְבִּיקוּ יָפָה. (שִׁטָּה בַּמַּאֲוִרִי בִּשְׁם הַתּוֹסַפְתָּא, בֵּית יַעֲקֹב, יֵד אַהֲרֹן, לִקְט הַקְּמַח, בִּנְיָן צִיּוֹן וְעוֹד. א קמו)

### נִסְדֵּק

אֶתְרוֹג שֶׁנִּסְדֵּק בְּקִלְפָתוֹ הָעֵבָה, מֵרָאשׁוֹ עַד עֵקְצוֹ - אִם נִשְׁאָר מֵעַט לְמַעַלָּה וּמֵעַט לְמַטָּה שְׁלֹא נִסְדֵּק, הָרִי זֶה כָּשֶׁר, אֲבָל אִם לֹא נִשְׁאָר, הָרִי זֶה פְּסוּל לַיּוֹם הָרִאשׁוֹן. (א קנ)

וְהוּא הָדִין כְּשֶׁנִּסְדֵּק הָאֶתְרוֹג לְרַחְבּוֹ מִשְׁנֵי צַדָּדָיו, וְנִשְׁאָר מִשְׁהוּ מִהַקְלָפָה שְׁלֵם מִצַּד זֶה וּמִשְׁהוּ מִצַּד זֶה - הָרִי זֶה כָּשֶׁר. אֲבָל אִם לֹא נִשְׁאָר מִשְׁנֵי צַדָּדָיו, הָרִי זֶה פְּסוּל לַיּוֹם הָרִאשׁוֹן. (א קנא)

### נִקְלָף

אֶתְרוֹג שֶׁנִּקְלָפָה קִלְפָתוֹ הַעֲלִיוֹנָה הַדָּקָה, הָרִי זֶה כָּשֶׁר, שֶׁכָּל שְׁלֹא נִקְלָף מִקְלָפָתוֹ הָעֵבָה, אֵין זֶה נִחְשָׁב חֶסֶר. אוּלָם אִם מִחֲמַת הַקְּלוּף הִשְׁתַּנָּה מֵרָאשׁוֹ לְמֵרָאשׁוֹ פְּסוּל, וְשֹׁחַר, לֶכֶן, חוּם חֲזָק, אִדָּם חֲזָק, דִּינֵי בְּאֶתְרוֹג הַמִּנְמָר הַנִּזְכָּר לְעִיל, שֶׁאִם יִשְׁנֶן שְׁתֵּי נִקְדוֹת קִטְנוּת, הִרְיָהּ פְּסוּל לַיּוֹם הָרִאשׁוֹן, אֲבָל בְּמָקוֹם אֶחָד אֵינוֹ פּוֹסֵל, אֶלָּא אִם הִשְׁתַּנָּה מֵרָאשׁוֹ בְּרַבּוֹ. (הַרַבֵּי"ד, מִגַּן אֲבֵרָה, מִטָּה יְהוּדָה, זֶרַע אֱמֶת, הַגְר"ז, חַיִּי אָדָם, עֵרוֹךְ הַשְּׁלַח וְעוֹד. א קנב, קנח)

אִם נִקְלָף הָאֶתְרוֹג וְהִשְׁתַּנָּה מֵרָאשׁוֹ מִחֲמַת מִשְׁמוּשׁ הַיָּדִים בְּעִשְׂתֵּי הַמִּצְוָה בָּחֹג, הִרְיָהּ כָּשֶׁר. (א קנז. רנט)

**"הדר"**

בכל האפנים שהתבארו לעיל, שהאתרוג פסול ליום הראשון מטעם שאינו 'הדר', הריהו כשר לשאר הימים. (כן פסק מרן בשו"ע סימן תרמט ס"ה, וכדעת הירושלמי, הרמב"ם, הרי"ף גיאות, תשובת הגאונים, המנהיג, רש"י, העיטור, רבנו יונה, הרב המגיד, הרד"ה, הרמב"ן, הריטב"א, המכתם ועוד, וכ"פ הרדב"ז, הט"ז, מאמר מרדכי, מטה יהודה. רפ.) אולם בני אשכנז מחמירים בזה לפסל גם בשאר ימי החג. (הרמ"א שם)

**אתרוג מרפב**

אתרוג המרפב עם עץ לימון, הריהו פסול בין ביום הראשון ובין בשאר ימי החג, והמברך עליו הרי הוא נושא שם שמים לבטלה, ולא יצא ידי חובת מצות נטילת ארבעת המינים. על כן יש להקפיד שלא לקנות אתרוג, עד שנדע בברור שאינו מרפב, ויש להתיעץ בזה עם חכם שבקי ויודע היטב בענינים אלו, כי קשה לסמך על כל ההכשרים הכותבים על קפסאות האתרוגים: "בחזקת בלתי מרפבים", מאחר וחלק מהם הורעה חזקתם, והרבה פעמים נמצא באתרוגים שלהם מיץ, בדומה ללימון. ובפרט היום, שהחקלאים הממחים להרפבה התחכמו להצמיח אתרוגים מרפבים שנראים בדיוק כמו האתרוגים שאינם מרפבים. (רבג, רמא)

אשר על כן, יש לרבנים היקרים, ה' עליהם יחיו, לידע את הקהל הרחב שלא יטעו לקנות מכל הבא ליד, וכמו שמצוי היום שתולים מודעות בבתי הכנסת מארגונים שונים למכירת סט ארבעת המינים, והרבה אתרוגים מהם נמצאו שהם מרפבים, ומכשילים את הצבור בברכה לבטלה ואי קיום מצות ארבעת המינים. (רבג)

אתרוגים הבאים ממרוקו, כבר העידו עליהם רבני וגאוני מרוקו שאינם מרפבים, וגם הם כשרים ומהדרים לברכה, ללא חשש ופקפוק כלל.

כן כתבו הגאון הראשלי"צ רבי חיים דוד חזן, ערוך השלחן ועוד. ובשו"ת מנחת יצחק וייס, דחה בשתי דלים את דברי המערערים על אתרוגי מרוקו, וכתב שנשיאי התאחדות הרבנים בארצות הברית בקרו שם, וחקרו את הדבר היטב, ולאחר מכן פרסמו, שאין שום חשש ופקפוק בכשרותם. וכתב הגאון בכורי יעקב: "ובשנה הזאת קבלתי אתרוג ממרוקו יפה ומהדר בכל מיני הדור, ובכל סימני הכשר, אשר עדן לא ראיתי כמוהו". ע"כ. ובאמת אתרוגי מרוקו נחמדים למראה מאוד, והמהדרים לברך עליהם, תבא עליהם ברכה. (רלח)

**מהו האתרוג המהדר ביותר?**

מצוה מן המבחר שיהיה האתרוג בגון צהב, עם בליטות ולא חלק כמו לימון. גדל בינוני, לא קטן מדי ולא גדול מדי. שיהיה העקץ כנגד הפטמה ולא עקם. שתחתית האתרוג תהיה יורדת מעט בשפוע, ותהיה בולטת סביב העקץ הבולט. שיהיה העקץ נכר קצת למעלה. וככל שהוא יותר נקי, ואין בו שום מראה שונה אפלו נקדה קטנה, ואין בו עלים כלל, הרי זה מהדר ביותר. (א לו)

**רוח רעה**

אתרוג שהנח תחת המטה וישנו עליה, כשר האתרוג למצוה ולברך עליו. והטעם בזה, מאחר ואכל שישנו עליו, בדיעבד מתר באכילה. וגם יש אומרים, שהרוח רעה רק בקרקע עולם, אבל לא במרצפת, ושומר מצוה לא ידע דבר רע. (רעא)

אתרוג שאחזו בידיו קדם שנטל ידיו בקומו משנתו בבקר, כשר למצוה ולברך עליו. ונכון שישפך עליו מים שלש פעמים. (ערד)

## ערלה. טבל.

אתרוג של ערלה או של טבל שלא הפרישו ממנו תרומות ומעשרות, הריהו פסול לכל ימי החג. לכן יקפיד לקנות אתרוג עם הכשר, שלא יכשל חס ושלום, כמבאר בחוברת "מצוות הארץ בהלכה ובאגדה" הלכות ערלה, ותרומות ומעשרות. (רמו, רנב)

## הלולב

### תבנית הלולב

הלולב, בעת צמיחתו, יוצא עם העלים שעליו, ולאחר זמן נפתחים העלים מעט מעט ומתרחקים זה מזה, עד שנעשים כענפים שמסבכים בהם.

בלולב ישנם: שדרה [אחוריו], עלים [פניו], ותימת. השדרה היא חלקה כמקל, ומצדיקה יוצאים העלים, ועולים לכוון מעלה. העלים גדלים שנים שנים, ודבוקים הם מגבם, וגב זה נקרא תימת, מלשון תאומים. (ג ח, קנ, רצח)

### לולב בשרביט

מצוה מן המבחר לטל לולב שהעלים שלו עולים עם השדרה בשרביט אחד. ומכל מקום, גם אם היו העלים מפרדים ואינם עולים יחד עם השדרה, הרי זה כשר, אלא שטוב לקשרם ולאגדם יחד. אולם אם העלים נדלדלו כל כך עד שנתלים הם כלפי מטה, הרי זה פסול. (רצד)

### ארץ הלולב

מן הדין די בלולב בארץ 27 ס"מ, שכן פסק מרן השלחן ערוך (סימן תרנ"א). אולם טוב להדר שיהיה הלולב לפחות 32 ס"מ, ושעור זה הוא מתחלת הלולב למטה עד סיום השדרה, ואינו כולל את גבה העלים היוצאים מהשדרה. (שסב)

### נפתחו העלים

לולב שנחלקה התימת ברב העלים שבו, דהיינו שנפתחו רב העלים מגבם - הריהו פסול, ובלבד שנפתחו העלים לרב ארפם, אבל אם נפתחו מקצתם, כשר. (ג קד)

אם יש עלה אחד ארץ בראש הלולב, ונחלקה כל התימת שלו עד השדרה או רב התימת - הריהו פסול. וכן אם ישנם שני עלים בראש הלולב ונחלקה התימת של שניהם - פסול. אך אם נחלקה התימת של אחד מהם - כשר. (רצו)

### נקטם ראשו

לולב שרב עליו העליונים [הגבוהים מהשדרה] נקטמו ברב כל עלה ועלה, הריהו פסול. (סימן תרמ"ו. רצו)

יש להשיג על העלה העליון שבראש הלולב שלא יתקל במשהו ויקטם, כי יש אומרים שאם נקטם ממנו אפלו כלשהו, הריהו פסול. אולם מעקר הדין הריהו כשר. (ש)

### לולב עקם

לולב שהתעקמה שדרתו מאמצעית השדרה כלפי פניו [לצד העלים], עד שנעשה

בגבן או במגל, הריהו פסול. וכן אם נעקמה השדרה כל כך לאחד הצדדים, הריהו פסול, מטעם שאינו "הדר". ויש אומרים מטעם שזה מום בלולב. אך אם נעקם מעט, כשר. ואם נעקם לאחוריו [לצד השדרה] אפלו הרבה, הרי זה כשר, שכן היא בריתו. ומכל מקום, לכתחלה יקח לולב שאינו עקם כלל. (ג קנא. שא)

### לולב כפוף

לולב שראש שדרתו כפוף לגמרי - בין לפניו, בין לאחוריו, בין לצדדיו - הריהו פסול. אבל אם העלים שבראשו כפופים מעט, כמו שמצוי בהרבה לולבים, הריהו כשר. [ואין הכפוף דומה לעקם, כי עקם זה מתעגל במגל, אבל כפוף הוא כעין שביקה, שנראה כמו שנכפפה השדרה לשנים.] (ג קלב, קנג. שא)

### מהו הלולב המהדר ביותר?

מצוה מן המבחר לטל לולב שהעלים שלו עולים עם השדרה יחד ואינם מפרדים כלל. ושיהיה הלולב ישר כשרביט ללא שום עקמומית. ושהעלה העליון לא נחלק בתימת אפלו מקצתו, ולא נקטם ראשו של העלה העליון אפלו כלשהו. (רצד, רצו. שא)

### יהי ממון חברך חביב עליך כשלך

הן אמת שחשוב מאד לטל לולב מהדר כנ"ל, אולם יש לתן את הדעת על מה שישנם אנשים, שמחמת התלהבותם למצוה, פעמים ובחפזם אחר לולב מהדר, מקלקלים הם לולבים אחרים, על ידי שפותחים את העלים העליונים לראות שהעלה האמצעי לא נחלקה התימת שלו, וחיבים הם לשלם למוכר הלולבים, מאחר והפסידוהו. וכבר כתב להזהיר על זה בספר מאמר מרדכי, וזו לשונו: "כמה פעמים ראיתי שמפרידים את העלים העליונים זה מזה, כדי לבדוק אם נחלק העלה האמצעי, ועל ידי בדיקתם אחר העלה האמצעי אם נחלק גבו, הם מפרידים את שני העלים העליונים ופוסלים אותו. לכן לא יבדקו אלא בראיה בלבד. וכל שרואים שהם דבוקים על ידי דבר אדם [קורא], לא יגעו בו, כדי שלא יפרידו את העלים הדבוקים, שמן הסתם לא נחלק העלה האמצעי. ופשוט". עכ"ל. (רחצ)

### ערלה

עץ תמר שננטעהו כדי לטל הלולבים למצוה, התמרים שבו חיבים בערלה, אבל הלולבים אין בהם דין ערלה, שהרי אינם פרי. (שכ. וכמבואר בחוברת "מצוות הארץ" הלכות ערלה)

## ההדס

### "ענף עץ עבת"

מה שאמרה תורה "ענף עץ עבת", הוא ההדס שעליו חופים [מכסים] את עצו.

### תבנית ההדס

בהדס ישנם: עץ, עלים, שרש - עקץ. העץ, בו תלוים העלים הירקים. ומקום חבור העלים בעץ, נקרא עקץ או שרש.

## והחוט המשלש

לכל ארך ההדס צריך שיהיו שלשה עלים על גבי שלשה עלים, אבל אם היו בו שני עלים על גבי שני עלים, הרי זה פסול. (שג)

## בעגול אחד

צריך ששרשי [עקצי] שלשת העלים יהיו סמוכים זה לזה בשוה בעגול אחד, ואולם אין צריך שיצאו השרשים בשוה ממש, עד שלא יהיה זה גבוה מזה אפלו כחוט השערה, אלא די בזה שאפלו מקצת משרשיהם נפגשים זה עם זה בקו שוה. [נחזון איש, קהלות יעקב קנייבסקי, הגר"ח גריינמן, הגר"ז אוירבך, הגר"ש אלישיב ועוד] אבל אם היו שני עלים סמוכים ואחד למעלה מהם או למטה מהם, הרי זה הדס שוטה, ופסול. (שג)

## ארך ההדס

מן הדין די בהדס בארך 20 ס"מ, שכן פסק מרן השלחן ערוך (סימן תרנ"א), אולם טוב להדר שיהיה ההדס לפחות 24 ס"מ. (שסב)

## רבו ככלו

אם ברב ההדס היו שלשה עלים על גבי שלשה עלים, אבל במעוטו היו שני עלים, או עלה אחד, או שנפלו לגמרי, הריהו כשר. וכן אם ברב ההדס היו שלשה עלים סמוכים זה לזה, ובמעוטו היו שני עלים סמוכים ואחד מעליהם, הריהו כשר. ואין צריך שיהיה רב השלוש יחד בקטע רצוף, אלא גם אם הם מפוזרים, הרי זה כשר. (ב. שו"י)

ומכל מקום ישתדל לקנות הדס שכלו משלש, כי לבד מן ההדור שיש בזה, ירויח שגם אם ישרו מעט מהעלים בחג, לא יפסל לו ההדס. (ב. א.)

## עליו חופים [מכסים] את עצו

מצוה מן המבחר לטל הדס שראשי עליו מגיעים לעקץ של העלים שמעליהם, ובזה נמצא שעליו מכסים את כל עצו, אולם גם אם אינם מגיעים לעקץ של העלים שמעליהם, אינו פסול, כי די בזה שהעלים מכסים את רב העץ. (שה)

## גדל העלים

ראוי להזהר שלא יהיו עלי ההדס רחבים וגדולים הרבה, כי יש פוסלים הדס בזה, על בן עדיף שיהיו כס"מ וחצי. (שו)

## נקטם ראשו

אם נקטם העץ שבראש ההדס, הריהו כשר, אלא שלכתחלה יש לטל הדס שלם.

ואף על פי שאם נקטם ראש הלולב או הערבה הרי זה פסול, מכל מקום בהדס, כיון שעליו חופים [מכסים] את ראשו, אין קטימתו נכרת. נמצא אפוא, שאם נקטם העץ עם העלים שסביבו ונשאר מהעץ ונכרת קטימתו, יחתך את הנשאר מהעץ עד העלים שלמטה, כדי שהעלים יכסו אותו ויהיה כשר. אך לא יעשה בן ביום טוב, מפני שנראה כמתקן. (משנ"ב סימן תרמו"ט ק. כט. שעה"צ אות לב. שח)

## פירות ההדס

פעמים ויוצאים עלים ופירות קטנים מעץ ההדס, בין שלשה עלים לשלשה עלים, וטוב לקטם אותם, כדי שלא יפסיקו בין שלושי העלים. (שיב)

הדס שעלו בו כמין ענבים - אם הם ירקות, הריהו כשר. ואם הם אדמות או שחרות, והם הרב יותר מהעלים, הריהו פסול. לכן יתלש את הענבים ויחזור להכשרו, אלא שלא יתלש ביום טוב, לפי שנגאזה כמתקן. (שיב)

### מהו ההדס המהדר ביותר?

מצוה מן המבחר שיהיה ההדס שלם, שאין ראשו קטום, שיהיה כלו משלש מלמטה עד למעלה, ושהיו ראשי העלים מגיעים לעקץ של העלים שמעליהם, ושהיו העלים קרובים לעץ ומכסים אותו, ושהעלים לא יהיו גדולים ורחבים הרבה. (ב קמו. שד, שז, שח, שי)

### ערלה

אין בהדס דין ערלה, כיון שאינו פרי. (שכ)

## הערבה

### "ערבי נחל"

מה שאמרה תורה "ערבי נחל", היא הערבה הידועה, ומאחר ורב מין זה גדל על הנחלים, לכך נקרא שמו "ערבי נחל". (שטז)

### תבנית הערבה

בערבה ישנם: עלים, פה, וקנה [עץ, בד]. העלים משוכים כנחל ולא עגלים. ופי העלים, דהיינו שפת העלים מסביב, הוא חלק, ואין בו שנים גדולות כמסור. והקנה שבו תלויים העלים, אדם ולא ירק. (ד לב, נא. שטז)

יש עוד מין ערבה המצוי כיום שדומה מאד לערבה זו, אלא שפי העלים שלו אינו חלק לגמרי, אלא יש בו שנים קטנטנות, וגם ערבה זו כשרה למצוה. (ד נא. שטז)

### אורך הערבה

מן הדין די בערבה בארך 20 ס"מ, שכן פסק מרן השלחן ערוך (סימן תרנ"א). אולם טוב להדר שתהיה הערבה לפחות 24 ס"מ. (שסב)

### נקטם ראשה

אם נקטם העץ שבראש הערבה, הריהי פסולה ליום הראשון, משום שאין זה 'הדר', אבל אם נקטם העלה שבראשה, הריהי כשרה. (ד ר. שיז)

### נקטמו העלים

אם נשרו מקצת עלי הערבה, הריהי כשרה. אך אם נשרו רב עליה, הריהי פסולה ליום הראשון, משום שאין זה 'הדר'. אבל לשאר הימים, הריהי כשרה, ובלבד שישאר לפחות עלה אחד בערבה. (ד קסג. שיח)

### התחוררו העלים

אם רב עלי הערבה נקבו בהם נקבים, או שנחתך מהם, אין הערבה נפסלת ליום הראשון, אלא רק אם נקב או נחתך רבו של כל עלה ועלה. (שכד)

## לבלוב

יש מחפשים לקחת דוקא ערבה שיש לה לבלוב, שהוא עלה קטן בראש הערבה. אך אין זה מן הדין כלל, ואינו אלא חמרה בעלמא. ופשוט שערבה שאין לה לבלוב, הריהי כשרה ומהדרת לכתחלה. ובספר ארחות רבנו מובא שהגאון הסטייפלר זצ"ל לא הקפיד לקחת ערבות עם לבלוב כלל. (ד ריא. שיו)

## מהי הערבה המהדרת ביותר?

מצוה מן המבחר שתהיה הערבה שלמה עם כל עליה, ושכל העלים יהיו שלמים ולא מחררים כלל. (שיו, שיח, שכד)

## הדור מצוה

טוב להדר ולהחליף את הערבה בחל המועד כל יום או יומים, מאחר והיא נכמשת מהר מאד. (שכב)

כשמחליף את הערבה, לא יתחב את הערבה בתוך האגד של הלולב, שיש לחוש שמא ינשרו העלים, אלא יפתח את האגד, ויתן את הערבה ויקשר שוב. (שכב)

## ערלה

אין בערבה דין ערלה, מאחר ואינה פרי. (שכ)

## מדיני ארבעת המינים בשנה השביעית

### אתרוג

אתרוג שיש בו קדשת שביעית, כשר למצוה. ומתר למשמש בו בידיים, אף על פי שהקלפה קצת נפסדת. (הרידב"ז, הר צבי, ציץ הקודש. וכמבואר בחוברת "מצוות הארץ" הלכות שביעית)

אף אם עבדו בעץ האתרוג באסור בשביעית, או שלא הפקירו הבעלים את פירות העץ בדין, כשר האתרוג למצוה. (ירושלמי, רש"י, הרמב"ם, רבנו שמשון, הרמב"ן, הרשב"א, הריטב"א, המאירי, החינוך, הכסף משנה ועוד. וכ"פ באגרות משה, ציץ אליעזר ועוד. רפה)

אתרוג שחנט נשגדל שלישי בשנה הששית, ונקטף מהעץ בשנה השביעית, אין נוהג בו קדשת שביעית [כיון שחנט בששית], אך ראוי להחמיר לנהג בו קדשת שביעית. נכדי לחשש לדעת הרמב"ם שהולכים באתרוג אחר לקיטה. [וי"ד סימן שלא סעיף קכו. וכמבואר בחוברת "מצוות הארץ"]

אתרוג שחנט בשנה השביעית, ונקטף מהעץ בשנה השמינית, יש בו קדשת שביעית, ומאחר ומפקירים את פירות העץ, פטור הוא מתרומות ומעשרות. ומכל מקום טוב להחמיר להפריש עליו תרומות ומעשרות בלי ברכה, לחשש לדעת הרמב"ם הנ"ל.

**קנית אתרוג מעם הארץ** - אין לקנות אתרוג של שביעית מעם הארץ שחשוד שלא ינהג בקדשה בדמי האתרוג, אלא אם כן קונה ממנו גם לולב [או חפץ אחר שאין בו קדשת שביעית], שאז, מכיון שבלולב אין קדשת שביעית, מבליע לו את דמי האתרוג בלולב, כלומר שכביכול משלם יותר על הלולב במקום על האתרוג. **למשל:** אם הלולב עולה 30 ש"ח והאתרוג 60 ש"ח, יאמר לו: אני משלם לך 90 ש"ח עבור הלולב, ונמצא שקבל את האתרוג במתנה מהמוכר. ונכבד התבאר בהלכות שביעית, שיכול גם לקנות ממנו את האתרוג בהקפה או צ"ק או פרטס אשכנאי, שבתשלומים אלו אין בכסף קדשת שביעית.]

שווק אתרוגים לחוץ לארץ - אסור להוציא פרות שביעית לחו"ל. ומכל מקום, אם עברו והוציאו אתרוגים לחו"ל, יוצאים בהם ידי חובה, ויזהרו לנהוג בהם קדשת שביעית.

**מצוה גוררת מצוה** - טוב לקחת אתרוג ששמרו עליו את דיני השמטה כהגן ונוהגת בו קדשת שביעית, שבין שנעשתה בו מצות שביעית, תעשה בו עוד מצוה אחרת, רק שיזהרו לנהוג בו בקדשה.

ישנם עוד פרטים מסוימים לגבי גדול האתרוג בשנת השמטה, כמבאר בהרחבה בחוברת "מצות הארץ בהלכה ובאגדה" הלכות שביעית. קחנו משם.

### לולב. הדס. ערבה.

לולב, הדס וערבה - דינם כסתם עצים שאין בהם קדשת שביעית, ומתר לסחר בהם. (הרמב"ם, הר"ן, רבנו עובדיה מברטנורא, הרדב"ז, כפות תמרים, שאילת יעב"ץ, טורי אבן, דברי יציב, אור שמח, מהרי"ל דיסקין, ציץ הקודש, חשב האפוד, ציץ אליעזר, הגרש"ז אירבך, שב, שט. וכמבאר בחוברת "מצות הארץ" הלכות שביעית.)

שדה שעברו בה בשביעית באסור, מן הדין מתר לקחת ממנה לולב, הדס וערבה לארבעת המינים.

## מדיני נטילת ארבעת המינים

### שומר מצוה

אחר שזכה לקנות ארבעת המינים מהדירים, ישום לב לשמורם היטב שישארו לחים ורעננים. ועל כן יעטף את הלולב, ההדס והערבה במגבת לחה או בנרתיק סגור הרמטית, ובזה תשתמר לחותם. (ב.ה. ד.כו. שכב.)

### "זה אלי ואנוהו"

טוב ונכון לתת את האתרוג בתוך קפסה יפה ומהדרת, ומי שבאפשרותו, יתן את האתרוג בקפסת כסף מהדרת, וגם את הלולב יתן בנרתיק מיוחד, יפה ומהדר, כדי להראות את אהבתו וחבתו להקדוש ברוך הוא ולמצוותיו. (תיט.)

### זמן המצוה

מצות לולב ומיניו ביום, ולא בלילה, שנאמר: "ולקחתם לכם ביום הראשון", וכן נאמר: "ושמחתם לפני ה' אלקיכם שבעת ימים", ימים ולא לילות. (שסט.)

### בית המקדש

בזמן בית המקדש היו נוטלים את הלולב במקדש כל שבעת ימי החג מן התורה, שנאמר: "ושמחתם לפני ה' אלקיכם שבעת ימים", אבל בשאר המקומות לא היו נוטלים אלא ביום הראשון בלבד, שנאמר: "ולקחתם לכם ביום הראשון".

משחרב בית המקדש, תקן נשיא ישראל, רבן יוחנן בן זכאי ובית דינו, שיטלו לולב בכל מקום שבעת ימים, וזכר למקדש. נמצא אפוא, שבזמן הזה, מצות נטילת לולב מן התורה היא רק ביום הראשון של החג, אך בשאר ימי חל המועד המצוה היא מדברי חכמים. (שלג.)

## ירושלים עיר הקדש

יש המזהירים לטל לולב בכל ימי חל המועד על יד הפתל המערבי, כדי לחוש לדעה האומרת, שבירושלים העתיקה נוהגת מצות לולב מן התורה בזמן הזה בכל שבועת הימים כמו בזמן בית המקדש. אולם, מאחר ורוב ככל הפוסקים חולקים על דעה זו, אין צורך להחמיר בזה, ויפנה את זמנו לעסוק בתורה, שאין לך מעלה טובה ממנה, וכבר אמרו חז"ל: "ותלמוד תורה כנגד כלם". (שלו)

## שבת קדש

אין נוטלים לולב ביום שבת, ואפלו אם חל יום הראשון של החג בשבת, שמצותו מן התורה, אסרו חכמים לטל הלולב, מחשש שמא יטעה מישהו ויציא את הלולב ארבע אמות [כ-2 מטר] ברשות הרבים, ויעבר על אסור תורה של הוצאה בשבת. (כמבואר בהרחבה בחוברת 'השבת בהלכה ובאגדה' חלק ב', שלד)

## אגדה אחת

מצוה מן המבחר לאגד את ההדסים והערבות עם הלולב בשני קשרים זה על גבי זה, ויתלש מעט מעלי הלולב למטה ויקשר בהם. (יראים, מרדכי, אור זרוע. סימן תרנא ס"א. שמב)

## פיצור אוגדים?

כתב הגאון רבי אברהם אבלי בחבורו 'מגן אברהם': על פי הקבלה יש לאגד כך: יניח את הלולב על השלחן כשהשדרה מול פניו והעלים למטה. יניח הדס אחד מצד ימין של הלולב, והדס אחד משמאלו, וההדס השלישי יניח ביניהם על הלולב, ויהיה נוטה יותר לצד ימין. לאחר מכן יקח ערבה אחת ויניחה על ההדס הימני, וערבה שניה על ההדס השמאלי, ויקשר. ע"כ. וכתב רש"י, שיזהר שההדס יהיה גבוה יותר מהערבה, ויראה יותר. ויקשר את ההדסים והערבות למעלה ולמטה, כדי שלא יתפזרו ענפי הערבה לכאן ולכאן. (מהרי"ו ורמ"א סימן תרנא. שמג)

כתב החתם סופר: "מכיון שהאגד בלולב הוא משום 'זה אלי ואנוהו' - התנאה לפניו במצוות, אין לנו אלא מה שהתורה מיפה עלינו ולא מה שאנו ממצויאים יפויים והדורים, ולכן עקר 'ואנוהו' - לאגד את הלולב בחוטי הלולב, ולעשות שני קשרים זה על זה, ולא כמו שיש נוהגים לעשות כמין טבעות של עלי לולב יפה ומתדר, ותוחבים לתוכו הלולב עם ההדס והערבה, שקוראים 'קושיקלאך', שאין זה 'ואנוהו' שאמרה תורה, אלא צריך להיות קשר על קשר, ואחר כך יכול ליפותו כמו שירצה לחבוב מצוה". עכ"ד. וכן כתבו בכורי יעקב, בית דוד ועוד. וכן נוהג הגאון רבי אהרן יהודה לייב שטיינמן שליט"א. ומכל מקום, מה שיש מבני אשכנז שתוחבים את המינים ב'קושיקלאך', יש להם על מה לסמוך. (פסקי תשובות תב. שמג, שמו)

כשאוגד את המינים יחד, ישים לב לאגדם באופן ששדרת הלולב תראה תמיד למעלה מההדסים והערבות לפחות בשעור טפח [8 ס"מ], מלבד גבה העלים שמן השדרה ולמעלה, ואפלו אם ההדסים והערבות גבוהים הרבה, יקפיד בזה. (שנט)

## זמן האגוד

יאגד את הלולב עם ההדס והערבה קדם החג, כדי שלא יקשר שני קשרים זה על

גבי זה ביום טוב. ומכל מקום, אם לא קשר בערב יום טוב, יקשר קשר עניבה ביום טוב. והמקל לקשר שני קשרים ביום טוב, יש לו על מה לסמך. מאחר וקשר של קימא שאינו אמן, מתר לצרך מצוה. או שיכון לפתחו תוך שבעה ימים, ואז גם אינו של קימא. (הגאון החיד"א, חמדת ימים, ערוך לר, היעב"ץ, חתם סופר, ציץ אליעזר, פתחי שערים ועוד. שו"ע סימן שיו ס"א. שדמ)

מתר לתלש מעלי הלולב ביום טוב בשביל לאגד בהם, שהרי אין אסור לתלש מדבר תלוש. (תוספתא, רש"י, שבולי הלקט, מהר"ם מרוטנבורג, הרמ"א, בית דוד, פרי מגדים ועוד. וכתב מהרש"ם, ומי שנהג שלא לתלוש הוא מנהג בטעות. שדמ)

### טלול ביום טוב

מתר לטלול את הלולב, ההדס והערבה בליל יום טוב כדי לאגדם יחד, ואינם נחשבים מקצה, אף שעדיין לא הגיע זמן מצותם. (אור זרוע, פרי מגדים, בית מאיר, בכורי יעקב, דבר משה אמריליו, הרש"ג, נחלת בנימין, מחצית השקל, הגר"ח פלאגי, מהרש"ם, דעת קדושים, מנחת שלמה, שבט הקהתי ועוד. שעב)

### טלול בשבת

אסור לטלול את הלולב, ההדס והערבה בשבת, משום מקצה. אולם האתרוג אינו מקצה ומתיר לטלולו, מאחר וראוי להריח בו. אך לא יברך עליו ברפת הנותן ריח טוב בפרות, אלא יברך על לימון שיש בו ריח טוב ויכון עליו. (שעה. ועיין בהרחבה בחוברת 'השבת בהלכה ובאגדה' ח"ב)

### זהירות

הנותנים את הלולב בנרתיק יפה, ואת האתרוג בקפסה יפה ומהדרת, ישימו לב קדם לכתם לבית הכנסת בבקר, שהם מתכוונים שלא לצאת ידי חובה בלקיחה זו, מאחר ומבאר בשלחן ערוך (סימן תרנא ס"ז), שאם לקח את המינים על ידי דבר אחר בדרך של פבוד והדר, יצא ידי חובת המצוה. (תיט)

### חציצה

בסיום חזרת השליח צבור של תפלת שחרית, נוטלים את ארבעת המינים. וקדם שיקחם, יקפיד שלא יהיה שום דבר חוצץ בין ידו ללולב, ואפלו טבעת יסירה קדם לכן. ואם יש לו פלסטר על ידו וקשה לו מאד להסירו, רשאי שלא להסירו. (שעו, תיז)

### הברכה

יקח את הלולב עם ההדסים והערבות האגודים בו, ויאחז את הלולב בידו הימנית, כשהשדרה מול פניו, ויעמד בשמחה רבה, ויכין ביום הראשון של החג לקים מצות עשה מן התורה של נטילת לולב, ויברך: "ברוך אתה ה' אלקינו מלך העולם, אשר קדשנו במצותיו וצונו על נטילת לולב", "ברוך אתה ה' אלקינו מלך העולם, שהחיינו וקיימנו והגיענו לזמן הזה". ולאחר מכן יקח את האתרוג בידו השמאלית, ויצמידו ללולב וינענעם יחד, בדלהלן. ולא באותם הלוקחים את האתרוג קדם ברפת 'שהחיינו'. (שו"ע סימן תרנא ס"ה. פסקי תשובות תכר. שגב, שנח, שעו, תטז)

אין מברכים 'שהחיינו' אלא ביום הראשון של החג. ואמנם, אם חל היום הראשון בשבת, מאחר ואין נוטלים לולב בשבת, מברכים 'שהחיינו' ביום השני. והוא הדין אם היה אנוס ולא נטל לולב ביום הראשון, יברך 'שהחיינו' ביום השני. (שעו, תלח)

## סמוכים לעד לעולם

בכל הנענועים וקריאת ההלל, יקפיד להצמיד את האתרוג ללולב, ולא יפרידם כלל.

וכתב הבית יוסף (סימן תרנא) בשם רבנו מנחם ריקנטי: "וסוד זה נגלה אלי בחלום בליל יום טוב הראשון של חג הסוכות, בהתאכסן אצלי חסיד אחד אשכנזי, שמו הרב רבי יצחק, ראיתי בחלום שהיה כותב שם הוי"ה ברוך הוא בספר תורה, והיה מרחיק אות ה' אחרונה משלש האותיות הראשונות של שם ה', ואמרתי לו: 'מה זה עשית?' והשיב לי: 'כך נוהגים במקומנו, ואני מחיתי בו, וכתבתי אותו שלם. ואשתומם על המראה, באין מבין פשר החלום. והנה בבקר, בעת נטילת הלולב ונענועו, ראיתי שהיה מרחיק יד שמאלו שבה האתרוג, מיד ימינו שבה הלולב ומיניו, ואז הבנתי פתרון חלומי, ואמרתי לו וחזר בו. כי אמרו חז"ל במדרש: 'פרי עץ הדר' - זה הקדוש ברוך הוא, שנאמר 'הוד והדר לפניו'. 'כפת תמרים' - זה הקדוש ברוך הוא, שנאמר 'צדיק כתמר יפריח'. 'וענף עץ עבת' - זה הקדוש ברוך הוא, שנאמר 'והוא עמד בין ההדסים'. 'וערבי נחל' - זה הקדוש ברוך הוא, שנאמר 'סלו לרכב בערבות'. הנך רואה שכל ארבעת המינים רומזים לה' יתברך, ואין להפרידם." ע"כ. (שנב)

## בדרך גדילתם

יקפיד לטל את המינים בדרך גדילתם בעץ, עקריהם למטה וראשיהם למעלה, וליכן יקח את האתרוג כשהחטם למעלה. ואם הפכם, לא יצא ידי חובתו.

ואף על פי שבמצואות, כשהאתרוג תלוי באילן, העקץ למעלה והחטם למטה, מכל מקום בתחלת גדולו החטם למעלה והעקץ למטה, בדרך כל פרות האילן, ורק לבסוף מפני כבדו נהפך חטמו למטה, וכן הדרך בכל הפרות הכפדים. (הרי"ף גאות, המנהיג. שמו)

## ארבעת המינים של אמריקה

כתב בספר בכורי יעקב: הסתפקתי בארבעת המינים שגדלו באמריקה, שיושבים תחתינו, ואנשי הטבע אומרים שגיליהם נגד רגלינו, ומה שאינם נופלים לאויר השמים, מפני שנתן ה' יתברך כח משיכה בארץ. ואם כן, המינים שגדלו שם, כשנטלים אצלנו בידינו, הוא הפך גדילתם. או שמא יש לומר, שכיון שנטלים את הגדל הסמוך לארץ למטה, נחשב דרך גדילתם. וכן מסתבר. ע"כ. (שמו)

## אפן הנענוע

לאחר הברכה, שהלולב בימינו והאתרוג בשמאלו צמודים יחד, יסתובב לצד דרום וינענע שלש פעמים, דהינו שיוליך ויביא את המינים שלש פעמים לכיוון החזה. לאחר מכן יסתובב לצד צפון, וינענע כן ג' פעמים. אחר כך יסתובב לצד מזרח וינענע כן ג' פעמים. לאחר מכן יגביה את ידיו וינענע שוב ג' פעמים לכיוון מעלה, ויוליך ויביא לכיוון החזה. אחר כך יוריד את ידיו וינענע ג' פעמים לכיוון מטה, ויוליך ויביא לכיוון החזה. לאחר מכן יסתובב לצד מערב, וינענע ג' פעמים לכיוון החזה. פו פשט המנהג ברבנו האר"י ז"ל. (שנב, שמו)

כשמנענע לכיוון מטה, יזהר שלא יהפך את המינים שראשיהם יהיו למטה, אלא ימשיך לאחזם דרך גדילתם, ורק יוריד את ידיו כלפי מטה ג' פעמים לכיוון החזה. (שמו)

מאחר ולא כל הצבור בקיאים היכן הם הצדדים: מזרח, מערב, דרום, צפון - לכך טוב שהאחראים יידעו את הצבור בזה קדם הנענועים. ויש בתי כנסת שתולים שלט גדול בכל צד, וכותבים עליו: מזרח, מערב, דרום, צפון.

מנהגים שונים יש בסדר הנענועים, וכל מנהג יש לו על מי לסמך. ואף אם בבית

בְּנֶסֶת אֶחָד, חֶלֶקס נֹהֲגִים כִּי וְחֶלֶקס כִּי - אֵין בְּזֶה מִשּׁוּם 'לֹא תִתְגַּדְּדוּ', שְׁדַרְשׁוּ חֲז"ל (יבמות יג ע"ב): לֹא תַעֲשׂוּ אֲגָדוֹת אֲגָדוֹת. (הרמ"ה, רבנו ירוחם, מהרש"ם, מהרש"ג, מהרש"ם ועוד. שנג)

מִנְהַג בְּנֵי סָפֶרד שֶׁלֹּא לְכַסֵּס אֶת הָעֵלִים בַּעַת הַנֶּעֱנוּעִים, כִּי עֶצֶם זֶה שְׁמוּלִיךְ וּמִבִּיא - הוּא הַנֶּעֱנוּעַ, אוֹלָם יֵשׁ מִבְּנֵי אֲשֶׁכֶּנֶז שֶׁנֶּהְגוּ לְכַסֵּס אֶת הָעֵלִים וּלְנַעֲנֵעַם חֶזֶק. (רצט)

## קריאת ההלל

לְאַחַר הַנֶּעֱנוּעִים בְּסֵדֶר הַנ"ל, קוֹרְאִים אֶת הַהֵלֶל כְּלוּ עִם בְּרָכָה, בְּקוֹל רִם וּבְנִיעִמָּה קְדוּשָׁה, וַיִּכְוֶן לְהוֹדוֹת לְהַקְדֹּשׁ בְּרוּךְ הוּא עַל כָּל נֶסֶי וְנִפְלְאוֹתָיו וְטוֹבוֹתָיו שֶׁעוֹשֶׂה עִמָּנוּ בְּכָל עֵת, וַיֵּאָחֶז אֶת הַמִּינִים בְּכָל זְמַן קְרִיאַת הַהֵלֶל. (שעז)

אֲסוּר לְהַפְסִיק בְּדַבּוּר בְּאֻמְצַע הַהֵלֶל. וְאוֹלָם, הַשּׁוֹמֵעַ בְּרָכָה מִחִבְרוֹ אוֹ מִמִּשָּׁה אֲמִנִּים הָרָאוּשִׁים שֶׁל קְדִישׁ אוֹ קְדֻשָּׁה אוֹ 'בְּרָכוּ' בְּאֻמְצַע הַהֵלֶל, וְאִפְלוּ סְמוּךְ מִמֶּשׁ לְבִרְכַּת 'יְהַלְלוּךָ' - יִנְעָנֶה עִמָּהֶם. (חזו"ע פסח רלט. חנוכה רכד. שעז)

## הנענועים בהלל

בְּקְרִיאַת הַהֵלֶל מְנַעֲנְעִים עוֹד אַרְבַּע פְּעָמִים, כְּדִלְהֵלֶן:

בְּשִׁמְגִיעִים לְפָסוּק "הוֹדוּ לָהּ" כִּי טוֹב, כִּי לְעוֹלָם חֲסִדוֹ, מְנַעֲנְעִים לְאַרְבַּעַת צְדִידִים בְּסֵדֶר הַנ"ל. דְּהִינּוּ, בְּשִׁמְגִיעִים: 'הוֹדוּ', יִנְעֲנֵעַ לְדָרוֹם. 'לָהּ', לֹא יִנְעֲנֵעַ כָּלֵל. 'כִּי', יִנְעֲנֵעַ לְצָפוֹן. 'טוֹב', יִנְעֲנֵעַ לְמִזְרָח לְאַמְצַע. 'כִּי', יִנְעֲנֵעַ לְמִזְרָח לְמַעְלָה. 'לְעוֹלָם', יִנְעֲנֵעַ לְמִזְרָח לְמַטָּה. 'חֲסִדוֹ', יִנְעֲנֵעַ לְמַעְרָב.

וְכֵן בְּשִׁמְגִיעִים לְפָסוּק "אֲנֵה ה' הוֹשִׁיעָה נָא", שׁוֹב מְנַעֲנְעִים. דְּהִינּוּ, בְּשִׁמְגִיעִים: 'א' שֶׁל 'אֲנֵה', יִנְעֲנֵעַ לְדָרוֹם. 'נָא', יִנְעֲנֵעַ לְצָפוֹן. ה', לֹא יִנְעֲנֵעַ כָּלֵל. 'הו', יִנְעֲנֵעַ לְמִזְרָח לְאַמְצַע. 'שׁי', יִנְעֲנֵעַ לְמִזְרָח לְמַעְלָה. 'עֵה', יִנְעֲנֵעַ לְמִזְרָח לְמַטָּה. 'נָא', יִנְעֲנֵעַ לְמַעְרָב. וַיִּחְזֹר עַל פָּסוּק זֶה פְּעָמִים, וַיִּנְעֲנֵעַ בְּשִׁתֵּי הַפְּעָמִים בְּסֵדֶר הַנ"ל. (שנה)

בְּשִׁמְגִיעֵנֶה בְּתֵבָה אַחַת כְּמָה פְּעָמִים כַּנ"ל, יֵשִׁים לֵב שֶׁלֹּא לְהַפְסִיק בְּנִשְׁמִיָּה בְּאֻמְצַע הַתֵּבָה, שָׂאז נִמְצָא שֶׁמַּחֲלֵק אֶת הַתֵּבָה לְשָׁנִים וּמֵאֲבָד אֶת מִשְׁמְעוּתָהּ, אֶלֶּא יֵאָרִיךְ לֹמֵר אֶת כָּל הַתֵּבָה בְּנִשְׁמִיָּה אַחַת, וַיִּנְעֲנֵעַ בָּהּ. וְאִם קָשָׁה לוֹ לְהֵאָרִיךְ, יֵאָמֵר אֶת הַתֵּבָה כָּלָה, וְאַחֵר כִּי יִנְעֲנֵעַ מֵה שְׁצָרִיךְ בְּתֵבָה זֹה. (שנה)

לְקִרְאַת סִיּוֹם הַהֵלֶל, בְּשִׁמְגִיעִים שׁוֹב לְפָסוּק "הוֹדוּ לָהּ" כִּי טוֹב, כִּי לְעוֹלָם חֲסִדוֹ, מְנַעֲנְעִים כַּנ"ל. וְאַף שֶׁנֶּהְגוּ לְכַפֵּל אֶת הַפָּסוּק פְּעָמִים, לֹא מְנַעֲנְעִים אֶלֶּא פַּעַם אַחַת. (שנו, שעז)

## סדר ההקפות

אַחֵר קְרִיאַת הַהֵלֶל פּוֹתְחִים אֶת הַהֵיכָל וְאוֹמְרִים 'בְּרִיךְ שְׁמִיָּה', וּמוֹצִיאִים אֶת סֵפֶר הַתּוֹרָה מִהַהֵיכָל וּמִנִּיחִים אוֹתוֹ עַל הַתֵּבָה. וּמִפְּנֵי כְבוֹדוֹ שֶׁל הַסֵּפֶר, יַעֲמִד מִיִּשְׁהוּ עַל יַד הַסֵּפֶר, וְכָל הַקָּהָל מְקִיפִים אֶת הַתֵּבָה עִם הַלּוּלָב וּמִינִיּוֹ, זָכַר לְבֵית הַמִּקְדָּשׁ שֶׁהָיוּ יִשְׂרָאֵל מְקִיפִים אֶת הַמִּזְבֵּחַ עִם לִילְבִּיהֶם. כֵּן מִנְהַג מֶרֶן רַבֵּנוּ עוֹבְדֵי יוֹסֵף שְׁלִיט"א, וְלֹא כְּאוֹתָם שְׁמוֹצִיאִים אֶת הַסֵּפֶר בְּשִׁבִּיל הַהֵקָפוֹת, וּמְחִזְרִים אוֹתוֹ אַחֵר הַהֵקָפוֹת, וְשׁוֹב פּוֹתְחִים אֶת הַהֵיכָל וְאוֹמְרִים 'בְּרִיךְ שְׁמִיָּה וּמוֹצִיאִים הַסֵּפֶר. (שפא)

גם בזמן ההקפה ישתדל לתפס את הלולב בימינו והאתרוג בשמאלו צמודים, ויתפס את הסדור בשתי ידיו. אולם אם לא נוח לו בכך, יאחז את הלולב והאתרוג ביד ימין, והסדור ביד שמאל. וכן נהג מרן החיד"א, כמו שהעיד עליו בספר לקט הקציר, הו' לשונו: "בהיותי בעיר ליוורנו בשנת התקס"ה, ראיתי את מורנו ורבנו הגאון החיד"א, שהיה אחוז את ארבעת המינים כלם בידו הימנית לאחר קריאת ההלל". ע"כ. וכן נהג מרן רבנו עובדיה יוסף שליט"א לאחוז את המינים ביד ימין והסדור ביד שמאל בעת שמקיף את התבה. (גינת ורדים, יריים משה, אבן ישראל פיוט. שפא)

לאחר ההקפות אומר השליח צבור קדיש 'תתקבל', ומגביהים את ספר התורה בתבה להראותו לעיני כל הקהל, וקוראים בתורה. (שפא)

### שכח לברך

אם שכח לברך על הלולב בנטילתו - כל שלא סיים להקיף את התבה, רשאי לברך, כיון שעסוק עדין במצוה, אבל לאחר ההקפה לא יברך. (שבולי הלל, ריבב"ן, ערוך לנר, ערוך השלחן ועוד. שג)

### חולה

חולה שאינו יכול לבא לבית הכנסת, יניח כסא באמצע החדר בביתו, ויתן עליו ספר תנ"ך, או חמשה חמשי תורה, ויקיף עם הלולב ויאמר את נסח ההקפה, כדי שלא יפסיד את ההקפות, שמעלתן גדולה עד מאד. (בן איש חי. שפח)

**אבל** - שנפטר לו אחד משבעה קרובים בחג, לא ימנע מלהקיף את התבה עם הלולב, ככלל הצבור. (בית יוסף, מהריק"ש, יעב"ץ, ערוך השלחן, כף החיים, הגרי"מ טוקצינסקי, מנחת יצחק ועוד. שפח)

### שבת קדש

אין מקיפים את התבה בשבת, ואין אומרים את נסח ההקפה כלל. (שצ)

### "לכם" - משלכם

נאמר בתורה: "ולקחתם לכם ביום הראשון", ודרשו חז"ל, "לכם" - משלכם. שאין אדם יוצא ידי חובה ביום הראשון של החג, אלא בארבעת המינים שלו דוקא ולא של חברו. על כן, אדם שקנה אתרוג ונודע לו בחג שהאתרוג מרוב וממילא הוא פסול ואינו יכול לברך עליו, אינו יוצא ידי חובה באתרוג שישאל מחברו. (שצח)

אולם רשאי לקחת מחברו את האתרוג באופן של 'מתנה על מנת להחזיר', דהיינו שחברו נותן לו את האתרוג במתנה, בתנאי שיחזירהו לו כשיגמר לנענע. נמצא שבמתנה זו האתרוג נעשה שלו לגמרי, ויוצא בו ידי חובה, ובלבד שבגמר המצוה יחזירהו לחברו, ואם לא החזירו, לא יצא ידי חובה. (שצח)

כשמקבל מחברו את האתרוג, צריך להגביהו טפח [8 ס"מ] כדי שיזכר במתנה. (שצח)

בשאר ימי החג יוצא אדם ידי חובה בארבעת המינים ששאל מחברו. (שצח)

אין לטל ארבעת המינים גנובים או גזולים אפילו בשאר ימי החג, משום שזו מצוה הבאה בעבירה. (סימן תרמט סעיף א ובביאור הלכה)

### אוי לו לזה שנעשה סגורו קטגורו

"ולקחתם לכם", לקיחה תמה - שלמה, שלא תהא גזל לולב ומנענע בו, ונמצא סגורו קטגורו... משל למה הדבר דומה? לשליח של מלך שהלך לגבות את המסים בעיר. משסים לגבות, הלך לדרכו, והנה פגע בו אחד התושבים, הכהו ונטל את כל החפצים והממון שבדודו. לאחר ימים היה לאותו תושב דין אצל השלטון, בא לשפך לו אדם שילמד עליו זכות. פגש אותו שליח המלך הגבאי, אמר לו: הגד לי מה אתה עושה כאן? אמר לו: יש לי דין אצל השלטון, ואני מבקש אדם שילמד עלי זכות. אמר לו: תן לי את הזהב והחפצים שנטלת ממני, ואני מלמד עליך זכות. למחר בשאתה עומד בדין לפני השלטון ויאמר לך השופט אם יש לך מי שילמד עליך זכות - תאמר איש פלוני, ואני בא ומלמד עליך זכות. נטל ממנו מקצת מהחפצים והזהב והלך לו. למחר, כשעמד לפני השלטון, אמר לו: יש לך מי שילמד עליך זכות? השיב ואמר לו: איש פלוני. פנה השופט אל הגבאי ואמר לו: מה זכות אתה מלמד על זה? אמר לו: אדוני, אני אמר לך דברים שעשה לי חברי זה. כשהלכתי בדרך לגבות מסים בעיר פלונית, עמד עלי בדרך והפני ונטל כל מה שהיה בידי. והחפצים האלו שאתה רואה בידי, הם מקצת ממה שהחזיר לי כדי שאלמד עליו זכות. בוש ונכלם אותו התושב, והפל היו אומרים: **אוי לו לזה שנעשה סגורו, קטגורו**. כך אין אדם משראל יכול לנענע בלולב גזול אלא אם כן יקנה אותו בדמים, שנאמר "ולקחתם לכם". (מדרש תנחומא אמור יח)

### נשים

הנשים פטורות ממצות נטילת ארבעת המינים, מאחר ומצוה זו היא מצות עשה שזמנה קבוע, וכל מצוה שזמנה קבוע, הנשים פטורות.

נשים הרוצות להדר ולטל את ארבעת המינים, תבא עליהן ברכה, אך אם הן מבנות ספרד, אסור להן לברך על נטילת לולב, והמברכות הרי הן נושאות שם שמים לבטלה. כן דעת רש"י, הרמב"ם, הראב"ד, הסמ"ג, אור זרוע, רבנו אפרים, רבנו ישעיה ונכדו הרי"א, רבנו מנחם, המגיד משנה, מחזור ויטרי, מהר"י קולון, התשב"ץ, ומרן השלחן ערוך, ועוד רבים מרבנותינו האחרונים. (קמח, שלט)

יש מבנות אשכנז הנוהגות לברך על נטילת ארבעת המינים, אך כמה פוסקים מגאונים אשכנז כתבו, שהנכון יותר שלא תברכנה. (קמט)

הגאון חכם צבי היה מורה לנשים האשכנזיות שלא תברכנה, ואף היה מוחה בנשים המברכות. וכן כתב הגאון ישועות יעקב, שהנכון הוא שהנשים לא תברכנה. וכן הנהיג למעשה הגאון רבי חיים מצאנז, וכן כתב הגאון יעב"ץ, והגאון מהרש"ג, ואף הרמ"א בדרכי משה כתב (סימן תקפט), שמוטב שהנשים לא תברכנה על מצוות עשה שהזמן גרמא, וכן כתב הטור (סימן יז) שטוב יותר שלא יברכו. והרדב"ז כתב שאין להן לברך, וכן כתבו הפרי חדש, הראש"ל, רבנו יעקב אלגאזי, מהרי"ט אלגאזי, רבנו יונה נבון רבו של החיד"א, הרב שמ"ח גאגין, כפי אהרן עזריאל, הגר"י פלאג'י בספרו יפה ללב, ברכת יוסף, מעשה נסים, שלחן גבוה ועוד. ומאחר ואף הפוסקים שכתבו שהנשים מברכות, אין דעתם שהנשים חייבות לברך, אלא רק שרשאיות לברך, אם כן, למה לה להכניס את עצמה למחלוקת בה גדולה, שלדעת רבים מהפוסקים ברכתה ברכה לבטלה, ועוברת על 'לא תשא את שם ה' אלקיך לשוא', וגם הלא כלל בידינו ספק ברכות להקל, לכן יותר נכון שתנקט ב'שב ואל תעשה עדיף', ולא תברך. ומכל מקום, בנות ספרד שקבלו עליהן הוראות מרן השלחן ערוך, אסור להן מן הדין לברך, ולשומעות ינעם, ועליהן תבא ברכת טוב. (קמט)

נשים הרוצות להדר ולטל ארבעת המינים, אינן צריכות לנענע לארבעה צדדים כמו האנשים, אלא די שייגביהו את המינים בלבד. כן כתב הגאון רבנו יוסף חיים זצ"ל בשו"ת רב פעלים (ח"א סוד ישרים סימן יב), ושכן הנהיג בביתו לבנותיו. (שנה)

## מהלכות יום טוב

### טעה בתפלת יום טוב

המתפלל ביום טוב, ופתאום מצא את עצמו בברכת 'מודים', והסתפק אם אחר 'יעלה ויבוא' סיים על הסדר 'והשיאנו', או שהמשיך 'ואתה ברחמיך' [ויתחזקה עינינו] - לבני אשכנז] כמו בראש חודש וחל המועד, צריך לחזור ולומר 'והשיאנו' ולהמשיך משם על הסדר. ואם סיים תפלתו והסתפק בן, חוזר לראש ומתפלל שוב. (חזו"ע יו"ט רכו, תנח)

**יום טוב שחל בשבת - אם טעה בחתימת הברכה בעמידה, ובמקום לסיים 'מקדש השבת וישראל והזמנים', חתם 'מקדש ישראל והזמנים' בלבד - אינו חוזר, מאחר וכבר הזכיר שבת באמצע הברכה. והוא הדין אם טעה וחתם 'מקדש השבת' בלבד. וכן אם טעה והתפלל תפלת שבת רגילה והזכיר 'יעלה ויבוא' ב'רצה', יצא. (שם רכג)**

**י"ג מדות - אין לאמרו בפתיחת ההיכל, מפני קדשת המועד והשמחה שבו. (תלו, תסט)**

### הלכות חג פחג

משה רבנו תקן לישראל שיהיו דורשים את הלכות החג בכל ימי החג, לבד ממה שדרשו קדם לחג. לכן על הגבאים לארגן שעורים בהלכה מפי הרבנים שליט"א, ולחזק את לב ישראל באמונה בביאת המשיח ובגאולה הקרובה, בעזרת ה'. (מגילה ד ע"א, יו"ט רנג)

### מלאכות המתרות והאסורות ביום טוב

כל המלאכות האסורות בשבת, אסורות ביום טוב, חוץ ממלאכות שהן "אכל [צרך] נפש", כלומר, לצרכו של האדם, ובלבד שיהיו אותן המלאכות מצויות ושוות אצל כל אדם, כבשול, והדלקת הנר כדי להאיר את החשכה. אבל מלאכות המשמשות בעקר לאנשים מסימים בלבד, כמפנקים ומענגים, אין התיר לעשותן ביום טוב.

### הדלקת האש ובשול

אסור חכמים להדליק אש חדשה ביום טוב, כאש היוצאת ממצית וגפרורים, אבל התירו להדליק מאש שכבר נמצאת. ולכן כל אדם יבין מערב יום טוב 'נר נשמה' דלוק כדי שיוכל להדליק ממנו לבשול, להאיר ולכל צרכיו. (מט)

**חשמל - אין להדליק חשמל ביום טוב, בין שמדליק אש חדשה. ולכן יש להעיר בנחת ובנעימה לאותם המקלים בזה, ותבא עליהם ברכת טוב. (נג)**

**תנור - הרוצה לאפות בתנור עופות ותפוחי אדמה וכיוצא, יפעיל את התנור מערב החג על שעון שבת, ויתן את המאכלים בחג בתנור, והתנור ידלק ויכבה מאליו. (עב)**

**מלוי הסיר - מתיר למלאות את הסיר ביום טוב בכשר או בדגים כדי לבשול, ואף על פי שאינו צריך לאכל אלא חתיכה אחת, מפני שתוספת החתיכות מטעימה יותר את התבשיל, ונמצא שהתבשיל כלו נעשה משבח יותר לכבוד יום טוב. (לח)**

**בשול לצרך מחלל שבת - אסור לבשל ביום טוב לצרך יהודי המחלל שבת**

בפרהסיא, דהיינו שמחלל שבת בפני עשרה, כגון שמעשן סיגריות בשבת ברחוב או נוסע ברכב בשבת, ולכן אין להזמין יהודי כזה לביתו ביום טוב, שמא יבשל בשבילו במיחד. אולם אדם שיש לו קרוב משפחה או מכר שמחלל שבת בפרהסיא, ורוצה להזמין אצלו לחג כדי שאולי יתקרב לתורה ויזכה לחזר למקורות הנאמנים אל חיק בורא עולם, ישים לב לבשל את כל התבשילים מערב החג, כדי שלא יצטרך לבשל בשבילו בחג. ומכל מקום, אם לא בשל קדם לכן, מעקר הדין, אגב שמבשל לעצמו ולבני ביתו, רשאי להוסיף עוד בתבשיל בשביל חברו המחלל שבת. (הרדב"ז, פרי מגדים, מהר"ם שיק ועוד. לח)

**עשון -** יש אוסרים לעשן סיגריות ביום טוב, כיון שאין זו הנאה השונה לכל אדם. ולהלכה, אדם שאם לא יעשן יגרם לו צער, יש להקל לו. אבל אותם החובבים סיגריות מדי פעם, ימנעו מלעשן. וצריך לדעת כי העשון מזיק מאד מאד לבריאותו של האדם, ויש חשש גדול שעובר על "ונשמרתם מאד לנפשתיכם". (מד)

### כבוי האש

אסור לכבות אש ביום טוב כל שאין בזה צרך אכל נפש. ולכן, המעשן סיגרית, יניח את הגפרור והסיגרית בעדינות שיכבו מאליהם. (נב)

**כבוי גז -** אסור לכבות את הגז, אולם מתר לכבותו על ידי גורם אחר, כגון שימלא קומקום קטן במים על גדותיו ויניחם על האש שירתח, ויגלשו המים וישפכו על הגז ותכבה האש, ואז יסגר את כפתור הגז. ויקפיד לשתות את המים שרתחו, כי אסור לבשל שלא לצרך. (נח) אם יש לו כפר מחם מים, נמצא אם כן שאינו צריך את אותם מים שמרתח בקומקום, לכן ישתדל להרתיח ביצה וימתין שיגלשו המים ויאכל את הביצה.

**הנמכת האש -** תבשיל שתחלת בשולו הוא על אש גבוהה, ולאחר מכן צריך לבשלו על אש נמוכה, כמו תבשיל ארז וכיוצא, מתר להנמיך את הגז ביום טוב לצרך התבשיל שיתבשל כהגון ולא ישרף, שכיון שהתירו חכמים כל מלאכה שהיא לצרך אכל נפש, התר גם להנמיך, ולא הצריכו להדליק אש חדשה נמוכה. כן פסק הגאון רבי משה פיינשטיין בספרו אגרות משה (ח"א סימן קטו, וח"ד סימן קג) וחזק את ההתר בטוב טעם ודעת על פי רבותינו הראשונים. וכן התיר הגאון רבי עובדיה הדאיה בשו"ת ישכיל עבדי, וכן כתב בשו"ת קנן תורה, ועוד פוסקים רבים. (נח)

**הנחת נר במים -** נר שעזה דלוק, אין להניחו במים כדי שפשגייע בעוד זמן למים יכבה [כיון שזה גרם כבוי של תורה, שעושה פחם]. אבל מתר להניחו במים כשעדין אינו דלוק, ולאחר מכן ידליקו מאש אחרת [שאינו אלא ממדליק נר קטן]. (סימן תקיד סעיף ג. נו)

### בורר

מלאכת בורר ביום טוב - מקלים בה יותר משבת, וכגון שיש אכל ופסלת מערבים, אף על פי שבשבת מתר להוציא 'ביד' רק את 'האכל מתוך הפסלת', ובתנאי שיאכל אותו 'לא לתר' [מיד] - ביום טוב הקלו, שאם קל יותר להוציא את הפסלת, יוציא את הפסלת, ובתנאי שיברר לצרך יום טוב, ואף על פי שאינו אוכל לא לתר. (עו)

### טוחן

מתר לחתך ירק דק דק להכנת סלט, אף אם אינו אוכלו לא לתר. לא כן בשבת שאסור לחתך את הירק דק דק, אלא אם אוכלו לא לתר. כמבאר בהרחבה בחוברת 'השבת בהלכה ובאגדה' חלק ב'. (עא)

**פמפיה** - מתר לגרר בפמפיה גזר, תפוח, תפוח אדמה וכיוצא בהם. (עא)

### סוחט

אסור לסחט את כל הפרות העומדים למשקה כזיתים, ענבים, תפוזים, אשכוליות, וכל כיוצא בהם, אבל לימונים מתר לסחט בכל אפן. (עג)

### מקצה

מקצה ביום טוב החמירו בו חכמים יותר ממקצה בשבת, כדלהלן. והטעם בזה, מכיון שיום טוב קל יותר בעיני האנשים, שהרי מתר להדליק מאש לאש, ומתיר לבשל, לכך חששו חכמים שמא יזלו העם בקדשת היום, והחמירו במקצה שלו יותר משל שבת. (כו)

**קלפות הראויות למאכל בהמה בקלפות בננות וכיוצא** - אף על פי שבשבת אינן מקצה, ביום טוב הרי הן מקצה ואסור לטלטלן ביד אלא על ידי מגב או ספין וכדומה.

אסור להניח את הקלפות, אפילו שהן ראויות למאכל בהמה, בתוך צלחת ריקה, אלא אם כן יניח בצלחת מאכל הראוי לאדם. והטעם בזה מפני דין בטול כלי מהכנו, כמבאר בהרחבה בחוברת 'השבת בהלכה ובאגדה' חלק ב'. (כו)

**מקצה לצרף אכל נפש** - מכיון שהתירה התורה מלאכת אכל נפש ביום טוב, גם חכמים התירו לטלטל מקצה ביום טוב לצרף אכל נפש, כגון אם מנחות אבנים על דברי מאכל, שבשבת אסור להוציא את האבנים כיון שהאבנים הן מקצה מחמת גופן, ואסור לטלטלן אפילו לצרף מקומן - מכל מקום ביום טוב, לצרף אכל נפש התירו חכמים להוציאן. כמבאר בהרחבה בחוברת 'השבת בהלכה ובאגדה' חלק ב'.

אף על פי שבארנו לעיל שאסור להדליק אש מהגפרורים, מכל מקום הגפרורים אינם מקצה ביום טוב, ומתיר להשתמש בהם כדי להדליק מאש מצויה. (כא)

**דיני המקצה ביום טוב שחל בשבת** הם ככל דיני מקצה בשבת, ולא ביום טוב, שפיון שבלאו הכי ישנה חמרת שבת, לא הצרכו חכמים להחמיר כל כך במקצה מצד היום טוב עצמו. וכמבאר בחוברת 'השבת בהלכה ובאגדה' חלק ב' הלכות מקצה. (כו)

### רחיצה

אסור לחמם מים ביום טוב כדי לרחץ בהם את כל הגוף, כיון שאין זו הנאה השווה לכל נפש, [שהרי לא כל אדם רוחץ את כל גופו בכל יום]. אמנם מתר לחמם מים כדי לרחץ את פניו, ידיו ורגליו בלבד. (שלחן ערוך סימן תקיא סעיף ב. מא)

מים שהתחממו מערב יום טוב - לבני ספרד מתר לרחץ בהם את כל הגוף. והוא הדין שמתר להתרחץ במים חמים שהתחממו בדוד שמש, שלא אסרו חכמים אלא לחמם את המים ביום טוב, אבל כל שהתחממו מערב יום טוב או שהתחממו מאליהם, מתר לרחץ בהם. (סימן תקיא סעיף ב. מא)

כל ההתירים הנ"ל להתרחץ במים חמים, הם דוקא באמבטיה פרטית שבבית, אבל

בבית המרחץ של רבים [מקוה], גזרו חכמים שלא להתרחץ בו כלל אפילו פניו, ידיו ורגליו לבד. מפני שהיו בלנים רשעים שמחממים מים ביום טוב באסור, והיו אומרים שחממו את המים מערב יום טוב. (מא)

מנהג בני אשכנז להחמיר שלא לרחץ את כל הגוף באחד, אפילו במים חמים שהתחממו מערב יום טוב. ואמנם יש להקל לרחץ כל אבר ואבר לבדו. ועל כל פנים, לצרר תינוק, יש להקל לרחצו במים חמים. (הרמ"א סימן תקיא סעיף ב ומשנ"ב. מא)

### מחיאת כפים ורקוד

גם ביום טוב אסור למחא כפים ולרקוד, [חוץ משמחת תורה כמבאר להלן]. וכן הדין שאסור לרפק על השלחן עם קצב השיר, כמו שאסור בשבת. כמבאר בחוברת שבת ח"א. (שכ)

### רפואה

מי שיש לו איזה מחוש או כאב, אף על פי שאינו שוכב במטה אלא הולך כבריא, מתר לו לקחת תרופה או לבלע כדורים ביום טוב, מה שאין פן בשבת. (כג)

יום טוב שחל ביום ששי - מתר לכון את ה'שעון שבת' [שאינו דיגיטלי] ביום טוב לצרר השבת לאיזה שעות ידלק ויכבה. (נד)

## מצות הקהל

### המקור מן התורה

נאמר בתורה (דברים פרק לא פסוקים י-יג): "ויצו משה אותם לאמר, מקץ שבע שנים במעד שנת השמטה בחג הסוכות: בבוא כל ישראל לראות את פני ה' אלהיך במקום אשר יבחר, תקרא את התורה הזאת נגד כל ישראל באזניהם: הקהל את העם האנשים והנשים והטף וגרך אשר בשעריך, למען ישמעו ולמען ילמדו ויראו את ה' אלהיכם, ושמרו לעשות את כל דברי התורה הזאת: ובניהם אשר לא ידעו, ישמעו ולמדו ליראה את ה' אלהיכם כל הימים אשר אתם חיים על האדמה, אשר אתם עברים את הירדן שמה לרשתה".

### בזמן בית המקדש

כתב הרמב"ם (הלכות חגיגה פרק א): מצות עשה להקהיל את כל ישראל, אנשים, נשים וטף, בכל מוצאי שנת שמטה בעלותם לרגל לבית המקדש, ולקרא באזניהם מן התורה פרשיות המזרזות אותם בקיום המצוות, ומחזקות את ידיהם בדת האמת.

אימתי היו קוראים במוצאי יום טוב הראשון של חג הסוכות, שהוא תחלת ימי חלו של מועד של השנה השמינית. והמלך הוא שהיה קורא באזניהם. כיצד הוא קורא? תוקעים בחצוצרות בכל ירושלים כדי להקהיל את העם, ומביאים במה גדולה, והמלך עולה ויושב עליה כדי שישמעו את קריאתו, וכל ישראל העולים לחג מתקבצים סביבו, ופותח ורואה ומברך, וקורא כמה פרשיות מחמש דברים, ומברך שבע ברכות, ובברכה האחרונה מתחנן ומתפלל לטובת ישראל כפי יכולתו.

אֶפְלוּ חֲכָמִים גְּדוֹלִים שְׂוִדְעִים אֶת כָּל הַתּוֹרָה כְּלָה, חִיבִים לְהִכִּין לָבָם לְשִׁמְעַ בְּאִימָה וִירָאָה וְגִילָה בְּרַעְדָּה, כִּיּוֹם שְׁנִתְּנָה בְּסִינִי, שְׁלֹא קָבְעָה הַכְּתוּב אֶלָּא לְחֹזֶק אֶת דַּת הָאָמֶת. וִירָאָה עֲצָמוּ כָּאֵלּוּ עֲתָה נִצְטָוָה בָּהּ וּמִפִּי הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא שׁוֹמְעָה, שֶׁהַמֶּלֶךְ שְׁלִיחַ הוּא לְהַשְׁמִיעַ אֶת דְּבָרֵי הָאֵל יִתְבָּרֵךְ. עד כאן מלשון הרמב"ם.

## זכר למצות הקהל

יְהִי רָצוֹן שְׂזִיפָה אוֹתָנוּ בּוֹרָא עוֹלָם שְׂיִבְנָה בֵּית הַמִּקְדָּשׁ בְּמַהֲרָה בְּיָמֵינוּ, וְנִקְיָם מִצְוֹת הַקֹּהֶל מִן הַתּוֹרָה בְּדַת וּבְדִין, וּמֶלֶךְ הַמַּשִּׁיחַ יִקְרָא בְּסִפֵּר הַתּוֹרָה לְאַזְנֵי כָּל קָהָל יִשְׂרָאֵל. אֲךָ כָּל עוֹד שְׁעֵדִין לֹא נִבְנָה בֵּית הַמִּקְדָּשׁ, יֵשׁ נוֹהֲגִים לַעֲשׂוֹת 'זִכָּר לְמִצְוֹת הַקֹּהֶל', וּלְהִתְאַסֵּף בָּרֵב עִם בָּאֶחָד מִיָּמֵי חַל הַמוֹעֵד סְכוּת בִּשְׂרִיד בֵּית מִקְדָּשֵׁנוּ - הַכֶּתֶל הַמַּעֲרָבִי, אוֹ בִּבְתֵי כְּנִסְיוֹת שְׁבָכָל עִיר וְעִיר, וּלְקָרָא מִתּוֹךְ סֵפֶר הַתּוֹרָה מִהַפְּרָשִׁיּוֹת שֶׁהִיָּה קוֹרָא הַמֶּלֶךְ בְּזִמְנָן בֵּית הַמִּקְדָּשׁ. נִכְמוּ שִׁכְתָּבוּ הַגָּאוֹן הָאֲדָר"ת רַבִּי אֱלִיָּהוּ דִּי דְּרִינֹבִיץ תְּאֻמִּים בְּסִפְרוֹ זִכָּר לְמִקְדָּשׁ, וּבִשְׁוִי"ת הֵיכַל יִצְחָק הָרָצוֹג, וּבִשְׁוִי"ת יִבְיַע אִמֶּר חֶלֶק י' יוֹרָה דְּעָה סִימָן כ"ב] הַמֶּלֶךְ הִיָּה מִתְחִיל חֲמֵשׁ דְּבָרִים עַד סוֹף פְּרִשְׁתַּת שְׁמַע (ו. ט). וּמִדִּלְגָּ לְהִיָּה אִם שְׁמַע(יֵא. יג-כא), וְאַחֵר כֶּךָ 'עֶשֶׂר תַּעֲשֶׂר' (יד. כב-כט) עַד 'מִלְכֵּד הַבְּרִית אֲשֶׁר כָּרַת אֲתָם בְּחָרֵב' (סוף פֶּרֶק כח) (רמב"ם חֲגִיגָה פ"ג ה"ג).

וְמָה טוֹב לְהַבִּיא תַלְמִיד חֶכֶם בְּמַעֲמַד זֶה, שְׂיִדְבֵּר דְּבָרֵי חֲזוֹק וְהִתְעוֹרְרוּת, כִּי זֶה בְּעֵצָה הַמַּטְרָה בְּקִרְיָאָה זֶה, שְׁנֹאמַר: "לְמַעַן יִשְׁמְעוּ וּלְמַעַן יִלְמְדוּ וִירָאוּ אֶת ה' אֱלֹהֵיכֶם, וְשִׁמְרוּ לַעֲשׂוֹת אֶת כָּל דְּבָרֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת". וְכִמוֹ שְׁכוּתֵב הַרְמַב"ם: "לְזוֹרֵא אֶת הָעַם בְּקִיּוֹם הַמִּצְוֹת, וּלְחֹזֶק אֶת יְדֵיהֶם בְּדַת הָאָמֶת".

## מהלכות חל המועד

### הנהגת היהודי בחל המועד

כְּתָב הַרְמַב"ם (פ"ו מִהַלְכוֹת יו"ט ה"ו): מִצְוֹת עֲשֵׂה מִן הַתּוֹרָה לְהִיָּתוּ שְׂמִיחַ וְטוֹב לֵב בַּחֹל הַמוֹעֵד, הוּא וְאֲשֶׁתּוֹ וּבְנֵי בֵיתּוֹ וְכָל הַנְּלוּיִם אֵלָיו. וְאַף עַל פִּי שְׁאֵכִילָה וְשִׁתְיָה בְּמוֹעֵד מִצְוֹת עֲשֵׂה הִיא, לֹא יֵאָכֵל וְיִשְׁתָּה כָּל הַיּוֹם כָּלּוּ, אֶלָּא כֶּךָ הִיא הַדָּת: בְּבִקְרַ מְשִׁכִּימִים כָּל הָעַם לְבִתֵּי כְּנִסְיוֹת וּמִתְפַּלְלִים, וְחוֹזְרִים לְבִתְיָהֶם וְאוֹכְלִים, וְהוֹלְכִים לְבִתֵּי מִדְּרָשׁוֹת קוֹרְאִים וְשׁוֹנִים עַד חֲצִי הַיּוֹם, וְאַחֵר חֲצִי הַיּוֹם מִתְפַּלְלִים מְנַחָה, וְחוֹזְרִים לְבִתְיָהֶם לֶאֱכֹל וּלְשִׁתּוֹת שְׁאָר הַיּוֹם.

וּכְשֶׁאוֹכֵל וְשׁוֹתָה וְשְׂמִיחַ בְּמוֹעֵד, לֹא יִמָּשֶׁךְ בֵּינָן וּשְׂחֹק וְקִלּוֹת רֹאשׁ, וְיֹאמַר שְׁכָּל מִי שְׂיֻסְיָף בָּזָה - יִרְבֶּה בְּמִצְוֹת הַשְּׂמִיחָה, שֶׁהַשְּׂכָרוֹת וְהַשְּׂחֹק הִרְבֶּה וְקִלּוֹת הָרֹאשׁ, אֵינָה שְׂמִיחָה, אֶלָּא הוֹלָלוֹת וְסִכְלוֹת [טַפְשׁוֹת], וְלֹא נִצְטָוִינוּ עַל הַהוֹלָלוֹת וְהַסִּכְלוֹת, אֶלָּא עַל הַשְּׂמִיחָה שֶׁיֵּשׁ בָּהּ עֲבוֹדַת יוֹצֵר הַכֹּל, שְׁנֹאמַר: "תַּחַת אֲשֶׁר לֹא עֲבַדְתָּ אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ בְּשִׂמְחָה וּבְטוֹב לֵב", הִיא לְמַדָּת, שֶׁהָעֲבוֹדָה בְּשִׂמְחָה, וְאִי אֶפְשָׁר לְעַבֵּד אֶת ה' לֹא מִתּוֹךְ שְׂחֹק וְלֹא מִתּוֹךְ קִלּוֹת רֹאשׁ וְלֹא מִתּוֹךְ שְׂכָרוֹת. עַד כָּאן.

יְמֵי חַל הַמוֹעֵד נֶאֱסְרוּ בַּחֲלָק מִן הַמְּלָאכּוֹת, כְּדִי שְׁלֹא יִהְיוּ כְּשֹׂאֵר יְמֵי הַחֹל שֶׁאֵין בָּהֶם קִדְשָׁה. וְצִרִיךְ לְכַבְּדָם בְּבִגְדִים נָאִים, וּבְמַאֲכָל וּבְמִשְׁתֵּה מִיְּחָדִים. וְכִבְּרָ אָמְרוּ חֲז"ל (אבות פ"ג מ"א): הַמְּבַזָּה אֶת הַמוֹעֲדוֹת, אֵף עַל פִּי שֶׁיֵּשׁ בִּידּוֹ תּוֹרָה וּמַעֲשִׂים טוֹבִים, אֵין לוֹ

חלק לעולם הבא. ופרש רש"י, המבזה, שנוהג בחל המועד מנהג חל באכילה ושתיה.

### עבודת ה' האמתית במועדים

"ודבר ידוע הוא, שהעבודה השלמה היא עבודת הנפש עם עבודת הגוף. ועבודת הגוף היא להתענג במאכל ומשתה, כמו שכתוב בתורה במצות המועדים: 'וזבחת שלמים ואכלת שם'. ועבודת הנפש היא להודות, לשבח ולזכר נסיו ונפלאותיו. ובשניהם יחד תהיה העבודה שלמה, כמו שאמרו (פסחים סח ע"ב): חלקו חציו לה' וחציו לכם. ובאותה שעה, אפלו הדברים הגופניים, שהם המאכל והמשתה והתענוגים האחרים, כלם נעשים רוחניים, והם עבודת ה'. אבל אם חס ושלום אינו כן, אלא מתכונן להנאת גופו, ואינו עובד לה' יתעלה העבודה הראויה, אינם מועדים ומקראי קדש. ועל זה אמרו חז"ל: 'אלה הם מועדי' - בזמן שאתם עושים המצוות ומקדשים המועדות באספת העם בבתי כנסיות, ומהללים ומשבחים לה' ועוסקים בתורה, אז 'אלה הם מועדי', ואם לאו - אינם מועדי אלא מועדיכם. וכמו שהשיב רבי עקיבא לאותו מין ששאל אותו, למה אתם עושים עתה מועדים, והלא כתיב (ישעיה א יד) 'חדשיכם ומועדיכם שנאה נפשי, היו עלי לטרח' אמר לו: 'חדשיכם ומועדיכם' כתיב. בזמן שאתם מכוונים להנאת גופכם בלבד, הם שנואים, אבל אם אתם מכוונים לעבודתי, אינם שנואים ואינם עלי לטרח, אלא אהובים וחביבים הם לפני". (דרשות רבי יהושע אבן שועיב)

אמרו חז"ל (סנהדרין ז ע"א): תחלת דינו של אדם בעולם הבא - על דברי תורה. וכתב הפלא יועץ (מערכת חול המועד): יש אדם שיבא בטענה שהיה טרוד בפרנסתו להביא טרף לביתו, ולכן לא עסק בתורה, אך חל המועד יסתר טענתו, שהרי בימי חל המועד פנוי הוא ממלאכה, ומבזבז את הזמן בטיוול בכל רחבי הארץ ובפוטטים שונים, ויטענו בשמים כנגדו: הרי היה לך פנאי בחל המועד ללמד תורה, ולמה אבדת את זמנך! אבל האיש הירא את ה', וקבע את ימי המועד ללמוד תורה, אז דנים אותו לזכות, ומחשיבים לו כאלו עסק בתורה גם בשאר הימים שהיה טרוד בפרנסתו. וזהו שאמר דוד המלך ע"ה (תהלים עה ג): "כי אקח מועד - אני מישרים אשפט", שעל פי התנהגותו ומדת נצול זמנו ב'מועד', ישפט אותו הקדוש ברוך הוא למישרים.

### יעלה ויבוא

מזכירים 'יעלה ויבוא' בשחרית, מנחה וערבית. ואם טעה ולא אמר - אם נזכר כשאמר 'ברוך אתה ה' כדי לומר 'המחזיר שכינתו לציון', יסיים 'למדני חקך', ויחזור לומר 'יעלה ויבוא'. אך אם כבר אמר 'המחזיר שכינתו לציון', יאמר 'יעלה ויבוא' לפני 'מודים'. ואם התחיל אפלו תבה אחת 'מודים' ונזכר, חוזר לתחלת ברפת 'רצה'. והוא הדין כשנזכר בהמשך התפלה קדם שבא לעקר רגליו, אבל אם נזכר כשבא לעקר רגליו, חוזר לתחלת העמידה. ודין זה אפלו בתפלת ערבית, נל לא כמו בראש חדש, שבערבית לא חוזר. (סימן תצ סעיף ב. חזו"ע חנוכה רסח)

**קריאת התורה** - שליח צבור שטעה בקריאת התורה בחל המועד, וקרא קריאה של יום אחר של סכות - אם נזכר קדם שעלו כל ארבעת העולים, די שיקרא לשאר הקוראים את קריאת היום. אך אם נזכר לאחר שעלו כל העולים, יחזור לקרא לעוד עולה אחד את הקריאה של אותו יום, ויברך לפניו ולאחריו. (פסקי תשובות תמו)

אומר 'יעלה ויבוא' בברכת המזון. ואם טעה ולא אמר - אם נזכר אחר 'ברוך אתה ה' בונה ירושלים', אומר [בלי שם ה'] בלשון זו: "ברוך אשר נתן מועדים לעמו ישראל לששון ולשמחה". (סימן קפח סעיף ז)

### עשיית מלאכה בחל המועד

**מטרת חל המועד** - אמר רבי אבא בר ממל: אלו היה מי שיצטרף עמי, הייתי מתיר לעשות מלאכה בחל המועד, כי כל הטעם שאסור לעשות מלאכה במועד, כדי שיהיו אוכלים ושותים ועוסקים בתורה, אבל הם אוכלים ושותים ופוזזים. ומכאן נראה, שאסור שחוק וקלות ראש בחל המועד חמור יותר מעשיית מלאכה בו, כיון שכל מטרת התורה במועדות להדבק בה' יתברך ובתורתו. (חזו"ע י"ט קעב)

**דבר האבד** - אסור לעשות מלאכה בחל המועד, אלא רק 'דבר האבד', דהיינו שאם לא יעשה את אותה מלאכה, יכול להגיע להפסד, וכדלהלן. (קעג)

### לא משתלים לעבד בחל המועד

היה זה בחל המועד סכות תשל"א. עבר הגאון רבי מצליח מזוז וצ"ל ברחובות העיר תוניס וראה יהודי עובד בחנותו, במלאכת הצורפות. אמר לו: "שמא שכחת שאסור לעבד בחל המועד?" אמר: "יודע אני, אבל עבודה דחופה לי לעשותה". אמר לו הרב: "אין זה דבר האבד, ואסור לעשותו במועד". לא צית האיש, והמשיך במלאכתו.

כעבר שלשה שבועות, ביום ששי, הגיעה אל בית הרב נערה בוכיה: אבי הצורף נעצר בעלילה שקנה תכשיטים גנובים. מיד קם הרב והלך לתחנת המשטרה, בקש שישחררו את העצור לשבת, וחתם ערבות אישית לשובו לכלא ביום ראשון. בדרך ספר העצור כי מחמת הענזיים הודה בנכונות העלילה, למרות שהאמת היא שלא סחר בתכשיטים גנובים. אדרבא, ממנו נגנבו תכשיטים יקרים.

אמר לו הרב: "אספר לך ספור. מעשה באחד שהחמיצו לו ארבע מאות חביות זין. ערך חשבון נפש, והבין שקפח מעט את האריס שעבד בכרמו, ועל כן ארע לו הפסד זה. פצה את האריס - ופתאום התיקר מחיר החמץ ונמכר במחיר היין וכסה את הפסדו... כדאי גם לך לערך חשבון נפש: עבדת בחל המועד כדי להרויח עוד מעט ממון - ולבסוף, ראה מה הרוחת..."

אמר: "טעיתי, רבי, לא אוסיף עוד לחלל את קדשת המועד".

ביום ראשון שב האיש לכלא. אמר לו החוקר: "בשראיתי שהרב מזוז ערב לישרך ומשתדל למענך, הבנתי שאתה אדם ישר. פתחתי בחקירה נמרצת וגליתי שהפועל הערבי שלך, הוא שרכש את הסחורה הגנובה, ולא עוד, אלא שהודה בגניבות שגנב אצלך והחזיר!" (מעייין המועד)

**אכל נפש** - כל מלאכה שהיא לצורך אכל נפש במועד, מתר לעשותה אפלו על ידי אמן, ואפלו יש בה טרח גדול. ולכן מתר לתקן בחל המועד מקרר חשמלי, פירים של גז, תנור אפייה, ברז מים שבמטבח, וכיוצא בזה. ומתיר לפועל לקבל שכרו משלם עבור עבודתו זאת, אם אין אמנים שייעשו מלאכות אלו בחנם. (קפו)

**כבושים** - אסור לכבש חמוצים, אלא אם כן יכול לאכל מהם במועד. אבל אם לא יהיו ראויים לאכילה במועד, אסור. ומאכל שלא יהיה מצוי לאחר המועד, מתר לקנותו ולכבשו. וכן אם יש חשש שיתלע או שיתקלקל אם לא יכבשנו במועד, מתר לכבשו, שהרי זה 'דבר האבד'. (קפו)

**גלוח ותספורת** - אין מתגלחים ואין מסתפרים במועד. ואפלו היה אנוס ולא הספיק להסתפר או להתגלח בערב החג, אסור. ואפלו לאבי הבן, למוהל ולסנדק, אסור. אבל לסדר את השפם, מתר לכל אדם. (קצ)

אפלו התגלח בערב החג, אסור להתגלח במועד, ואפלו רגיל להתגלח בכל יום. (קצ)

**היוצא מבית הסהר במועד**, מתר לו להסתפר ולהתגלח, ואפלו היה יכול להסתפר בערב החג, כיון שאין לו מצב רוח להסתפר בהיותו בבית הסהר. (קצב)

אבל על אביו או על אמו, שהסתימו השלשים יום במועד, וגערו בו שסתפר, מתר לו להסתפר. ורשאי לומר לאחר שיגער בו כדי שסתפר. (קצג)

**צפרנים** - מתר לגזז צפרנים בחל המועד, ומנהג בני אשכנז להחמיר בזה. (קצד)

**משקפים** - שנשברו במועד, מתר לתקנם אפלו על ידי מעשה אמן. (קצה)

**תפירה. גהוץ** - מי שצריך לתפר את בגדו בחל המועד, אם אינו אמן במלאכת התפירה, רשאי לתפר בדרך. וכן מתר לגהץ את הבגדים בחל המועד. (קצו)

**רכב** - אין לתקן רכב פרטי אם צריך מעשה אמן, ואפלו אם מתכנן להעביר בו דברי מאכל, כל שאפשר להעבירם בדרך אחרת. אבל תקון שאינו מעשה אמן, מתר לתקנו. (קעה)

**פועל** - שאם יתחמק מלעבד יש חשש שיפטררוהו, רשאי להמשיך לעבד, כל שאינו יכול לקבל חפשה על חשבון חפש שנתי המגיע לו, שודאי נחשב דבר האבד. (קפג)

**בעל עסק** - המעביד פועלים קבועים, ואם לא יעסיק אותם יצטרך לשלם להם משכורת שלמה - רשאי להעסיק אותם. וישתדלו לעבד בצנעה ככל האפשר. (קפב)

**חנות** - בעלי מכלת ומוכרי ירקות רשאים לפתח את חנותם, כיון שידוע שקונים לצורך המועד, שהרי מוצרי החלב והירקות אינם מתקיימים זמן רב, וכן כל היוצא בזה. אבל מוכרי פרות יבשים, ארז וכדומה שמתקיימים זמן רב, ימכרו בצנעה, דהינו, שאם היתה פתוחה החנות לרשות הרבים - פותח דלת אחת ונועל אחת, שלא יחשדוהו שמוכר לחל. ומכל מקום, בערב שמחת תורה מתר למכר בפרהסיא, מפני כבוד יום טוב. (שו"ע סימן תקלט סעיפים י, יא. קצ)

**כבוס** - אסור לכבס בגדים בחל המועד אפלו לצורך המועד. ואולם, מגבות ידיים

ורחצה מתר לכבס. וכן בגדי ילדים קטנים מתר לכבס, כיון שדרכם להתלכלך תמיד בעפר. ואין לצרף בגדי גדולים למכונת הכביסה. (קצח)

בזמננו שמחליפים גרבים ולבנים הסמוכים לבשר מדי יום, מפני שמתלכלכים תמיד בזעה - אם אין לו אחרים להחליף, מתר לכבסם במכונת כביסה במועד. (קצח)

בגד שהתלכלך בכתם, מתר לנקות את הכתם בחמרי נקוי, שאין זה בגדר כבוס. (ה)

**צחצוח נעלים** - מתר לצחצח נעלים במועד, שאינו דומה לכבוס כלל. (קצח)

**מצלמה** - מתר לצלם במועד, אבל לא יפתח את התמונה אלא לאחר המועד. (ד)

**גוי** - מלאכה שאסור לעשותה במועד, אסור גם לומר לגוי לעשותה. ומכל מקום, אם עבר ואמר לגוי לעשותה, לא אסרו חכמים להנות ממנה אפילו במועד. (ה)

**כתיבה** - כתיבה רגילה שלנו [שלא מקפיד שתהיה מתקנת ויפה], מתרת, כל שהיא לצורך המועד. וכן מתר לכתב בחל המועד אגרת שלום לחברו וחדושי תורה, בין שחדש מעצמו ובין ששמע מאחרים. מה גם, שאם לא יכתבם, יש חשש שישכחו ממנו ונחשב כדבר האבד, ואפילו יחזר עליהם כמה פעמים, עדין יש חשש שישכחם. ומתור לכתבם בכתב יד או במכונת כתיבה או באמצעות מחשב. (ד)

**תלמוד תורה** - מתר לשפץ את חדרי תלמודי התורה, וכן לתת לנגר לעשות ספסלים לתלמידים, כדי שיהיו מוכנים מיד לאחר החג ולא יתבטלו מלמוד תורה. ומתור לפועלים לקבל שכרם כראוי ללא כל חשש, מאחר והוא דבר מצוה. (קע)

**בית הכנסת** - אין בונים בית הכנסת במועד. אולם אם ישנם רשעים שחפצים למנע את הבנייה, מתור להמשיך לעבד במועד, שאין לך דבר האבד גדול מזה. (קעה)

## קבלת פני רבו ברגל

מצוה על כל אדם לקבל את פני רבו בחג, ואפילו אם רבו גר מחוץ לעיר, ישתדל לנסע אליו לראותו. ומכל מקום, גם במשך השנה, בכל פעם שאדם הולך לקבל את פני רבו, מקים צוה מצוה. (ראש השנה ט"ז ע"ב, סוכה י ע"ב, כו ע"א ועוד. רמב"ם פ"ה מהלכות תלמוד תורה ד"ז)

## עליה לרגל

הן אמת שעקר מצות עליה לרגל היתה בזמן בית המקדש, שהיו מביאים קרבנות להקריבם בבית המקדש בכתוב בתורה, מכל מקום, גם בזמן הזה מצוה לעלות לירושלים ולפתל המערבי, מפני שקדשת קימת לעולם מפני השכינה, שנאמר (מלכים א ט א): "והיו עיני ולבי שם כל הימים". וכן אמרו במדרש (שיר השירים רבה ב): מעולם לא וזה שכינה מפתל המערבי. וכן כתב הרמב"ם (פ"ו מבית הבחירה ה"ז), שקדשת בית המקדש וירושלים לא בטלה לעולם. ובספר חסידים (סימן תרל) מובא, שרבנו האי גאון היה רגיל לעלות מבבל לירושלים בחג הסוכות מדי שנה בשנה, והיה מקיף את הר הזיתים ביום הושענא רבה שבע פעמים. ובשו"ת התשב"ץ (ח"ג סימן רא) כתב: והעידו מגידי אמת, כי עדין נשאר מהנסים שהיו בירושלים בזמן

המקדש, שלא אמר אדם לחברו צר לי המקום, כי בית הכנסת שבירושלים שצריכה למעט אנשי המקום הדירים שם, מתמלאת מפה לפה בעת התקבץ עולי הרגל החוגגים בחג השבועות יותר משלש מאות איש, וכלם נכנסים ויושבים רוחים, כי עדין היא בקדשתה. (יחזקאל דעת ח"א סימן כה)

אף על פי שבכל השנה, אם עברו שלשים יום שלא ראה אדם את הכתר המערבי, עומד ואומר את הפסוק (ישעיה סד י): "בית קדשנו ותפארתנו אשר הללוך אבותינו היה לשרפת אש, וכל מחמדינו היה לחרבה", וקורע את בגדו עד כנגד לבו, מכל מקום, אם בא בחג, אינו קורע, מפני קדשת ושמחת החג. ובכל אופן, הגר בירושלים אינו צריך לקרע, אף אם לא ראה את הכתר שלשים יום. (שור"ע סימן תקסא. חז"ע ארבע תעניות תלח)

ויש להזכיר ולהזהיר, שהפניסה לשטח הר הבית כיום אסורה בשום פנים ואופן, מאחר וכלנו טמאי מתים, והנכנס לבית המקדש כשהוא טמא מת, חיב כרת. ובעזרת ה' בקרוב, שיבא משיח צדקנו, ויטהרו כל ישראל באפר פרה אדמה, נכנס בשמחה ובטוב לבב לבית המקדש השלישי שירד בנוי מן השמים, ממעשה ידיו של הקדוש ברוך הוא. ולכן אין להתפתות אחר אותם חוטאים ומחטיאים את הרבים, שבנו פניסה מיחדת להר הבית, ונוטלים דמי פניסה כאלו זה אתר מוזיאון, ואנשים תמימים עמי הארצות מתפתים אחריהם להכניס לשם. וה' הטוב יכפר בעד. (יחזקאל דעת ח"א סימן כה)

### שמחת בית השואבה

בזמן שבית המקדש היה קיים, היו עושים בכל לילי חל המועד "שמחת בית השואבה", דהיינו, שמחה על שזכו לשאב מים למצות נסוך המים על המזבח, שהיתה נוהגת רק בחג הסוכות, ולחבוב מצוה זו היו שמחים ומשוררים לה' יתברך במשך כל הלילה, כמובא במשנה (סוכה נא ע"א): "מי שלא ראה שמחת בית השואבה, לא ראה שמחה מימיו. מנורות של זהב היו שם, וארבעה ספלים של זהב בראשיהם, והיו מטילים לכל ספל וספל מאה ועשרים לג שמן [כ-40 ליטר שמן], ולא היתה חצר בירושלים שלא האירה מאור בית השואבה. חסידים ואנשי מעשה היו מרקדים בפניהם באבוקות של אור שבידיהן, ואומרים לפניהם דברי שירות ותשבחות, והלויים בכנורות, ובנבלים [קנון בלשוננו], ובמצלתיים, ובחצוצרות, ובכלי שיר בלא מספר".

ואמרו בתלמוד ירושלמי, שמשמחה זו היו שואבים רוח הקדש, שאין השכינה שורה אלא מתוך שמחה, שנאמר (מלכים ב ג טו): "והיה כנגן המנגן, ונתהי עליו יד ה'". ויונה הנביא זכה להיות נביא בזכות שהיה מעולי רגלים לבית המקדש, והיה שמח שמחה גדולה, ובשמחת בית השואבה שרתה עליו שכינה. (תוספות סוכה ג ע"ב)

מנהג ישראל קדושים לעשות זכר לשמחת בית השואבה בלילי חל המועד, ולהביא כלי נגינה, ולשיר ולרקד לכבוד ה' יתברך, ששון ושמחה ימצא בה, תודה וקול זמרה. ואותם העושים זאת יחד עם סעודה ומשתה, יש להם להזהר שלא להמשיך אחר היין, כדי שלא יגיעו לשחוק וקלות ראש חס ושלום, שאין השחוק והקלות ראש - שמחה, אלא הוללות, ולא נצטוינו על הוללות ושטות, אלא על שמחה שיש בה עבודת היוצר ברוך הוא, שמתוכה נגיע לאהבת ה' יתברך, להודות לו ולברך בשמו על כל הטוב אשר גמלנו. (רמב"ם ושו"ע סימן תקסט. רכ)

### שמחת בית השואבה בעיר הקדש ירושלים

כתב רבנו משה קאגניו זצ"ל: "וזכר אני כי בארץ מולדתי, היא עיר קדשנו ירושלים תבנה ותכונן, בחל המועד סכות היו מתאספים כל ראשי עם קדש, ועל ראשם הגאון המפרסם מר זקני רבנו משה גלנטי נמתלמידיו של מרן השלחן ערוך רבנו יוסף קארו זצ"ל, וזכרוננו לברכה לחיי העולם הבא, בפני היכל הקדש, ובאבוקות בידיהם, וקול נעים, וכל בעלי כלי זמר היו עומדים בשירים ורננות ותשבחות, וראשי עיר הקדש היו מרקדים לפני ההיכל וזכר לשמחת בית השואבה. ובשעת הסיום היו אומרים: "יהי רצון שנוזה לראות בשמחת בית השואבה בבית המקדש" - ואין אחד שהיה חושש לכבודו! ה' יתברך יזכנו לשוב לחסות בבית ה' ובנעם קדשתו, ונגילה ונשמחה בו ובתורתו! (מעין המועד שכ)

### והיה מחניך קדוש

כתב מרן השלחן ערוך (סימן תקכט סעיף ד): חייבים בית דין להעמיד שוטרים בחגים, שיהיו משוטטים ומחפשים בגנות ובפרדסים ועל הנהרות, שלא יתקבצו שם לאכל ולשתות אנשים ונשים, ויבאו לידי עברה, חס ושלום. וכן יזהירו בדבר זה לכל העם, שלא יתערבו אנשים ונשים בבתיהם בשמחה, ולא ימשכו ביון, שמא יבאו לידי עברה, אלא יהיו כלם קדושים. ע"כ. וכתב הרב משנה ברורה: ודבר זה יש חיוב תמיד להזהיר עליו ולמחות במי שיש בידו, אלא שבחגים מצוי הקלקול ביותר. ובעונותינו הרבים נתפרץ קלקול זה בזמננו באיזה מקומות גם בימות החל, ועוון גדול הוא, ומי שיש בידו למחות, בודאי מחיב למחות. עכ"ד.

### הושענא רבה

#### מעלת היום

יום השביעי של חג הסוכות נקרא יום "הושענא רבה", ומרבנים בו בלמוד תורה וסליחות ותחנונים. ואמרו במדרש: "אמר הקדוש ברוך הוא לאברהם אבינו: אני יחיד בעולמי - ואתה יחיד בעולמך. עתיד אני לתת לבניך יום מיוחד לכפר בו עוונותיהם, וזהו יום הושענא רבה. שאם אין כפרה לבניך ביום ראש השנה - תהיה להם כפרה ביום הכפורים, ואם לאו - תהיה להם כפרה ביום הושענא רבה". (תלח)

רמז אמרו: "אריה שאג מי לא יירא". "אריה" ראשי תבות: אלול, ראש השנה, יום הכפורים, הושענא רבה. שכל הימים הללו, הם ימי תשובה ומחילה לעם ישראל. (תלח)

#### עורו ישנים

נהגו ישראל קדושים להיות נעורים כל הלילה של הושענא רבה, ועוסקים בתורה בסדר המתקן 'קריאי מועד', וקוראים בו: חמש דברים, מדרש רבה על פרשת וזאת הברכה, ולאחר חצות לילה [בערך בשעה: 23:25] קוראים את כל ספר התהלים עם מעט קטעי סליחות, עד אור הבקר. (תלח)

עקר התקון בלילה הזה הוא בחצי הראשון של הלילה. על כן, מן הראוי לקבץ את זמן ביאת האנשים לבית הכנסת בלילה לפחות כשעתים וחצי קדם חצות [21:00],

כדי שעד חצות יספיקו לסיים את חמש דברים, ולא כאותם בתי כנסת שמתחילים את הלמוד בשעה מאחרת, ומפסידים בזה את עקר התקון של הלילה. (תלח)

אדם שידע בעצמו שאינו יכול להחזיק מעמד להשאר ערני עד אור הבקר, הנכון שילמד בתחלת הלילה את כל התקון חוץ מקריאת התהלים, וילך לנוח מעט על מטתו בספה, וכשיקום יטל ידיו ויברך על הנטילה וברכות התורה, ויקרא את התהלים עם הצבור, ובבקר לא יברך שוב 'ברכות התורה' קדם התפלה.

כאשר טועמים מיני מזונות במשך הלילה, יש לשים לב שלא לאכל כביצה [54 גרם] עוגה חוץ לספה, וכמבאר לעיל בהרחבה בדיני האכילה בסכה.

### ברכות השחר

הנעור כל הלילה, מברך בעמוד השחר 'ברכות השחר' וברכות התורה, לבד מברכת 'על נטילת ידיים', שנוטל ידיו אך לא מברך. וכן ברכת 'אשר יצר' לא יברך, אלא רק אם הצריך לצאת לבית הכסא. ואמנם, יש מבני אשכנז הנוהגים לשמע את 'ברכות השחר' וברכות התורה מאדם אחר שישן שנת קבע בלילה, והוא מברך ומכון להוציאם ידי חובתם. ומכל מקום, מנהג בני ספרד אינו כן, אלא כל אחד ואחד מברך לעצמו, ואף בני אשכנז רשאים לברך בעצמם. כמבאר בחוברת חג השבועות.

### עמוד השחר

זמן עמוד השחר הוא 72 דקות זמניות לפני הנץ החמה, [עמוד השחר בערך בשעה: 4:30. נץ החמה בערך: 5:45]. והמברך ברכות התורה קדם הזמן הזה, הרי הוא מברך ברכות לבטלה לדעת מרן השלחן ערוך ורב הפוסקים. ומכל מקום, ברכות השחר רשאי לברך מעקר הדין מזמן חצות הלילה [בערך בשעה: 23:25]. (תלח)

### תפלת שחרית

יתגבר בארי שלא יתנמנם בשעת קריאת שמע ותפלה ויצא שכרו בהפסדו. וטוב שהשליח צבור לא יאריך מדי בנגונים בתפלה, אלא יתפלל מלה במלה ובמהירות מעט, כדי שלא יתנמנמו האנשים בתפלה.

לאחר קריאת ההלל נהגו להקיף את התבה שבע הקפות עם הלולב ומיניו, שעל ידי ההקפות לתבה, הדומה למזבח ה', נוכל להפיל את חומת האויבים ולהכריתם, כשם שעם ישראל הקיפו שבע פעמים את יריחו עד שנפלה חומתה. (תלח)

### מצות חבטת הערבה

אחר תפלת מוסף לוקחים חמש ערבות קשורות יחד, וארך כל ערבה לא פחות משלשה טפחים [24 ס"מ]. וחובטים אותן בקרקע שאינה מרצפת חמש פעמים ולא יותר, לקיים מנהג נביאים שהנהיגו לישראל בן. (תמ, תמג)

והטעם שהנהיגו הנביאים בן, כי בזמן בית המקדש היתה נוהגת מצות נטילת ערבה כל שבעת הימים מהלכה למשה מסיני, ובכל יום היו מקיפים בה את המזבח פעם אחת, וביום השביעי שבע פעמים. ואפלו אם היה חל יום השביעי בשבת, היו מקיפים בה את המזבח. כשחרב בית המקדש,

באו הנביאים האחרונים - חגי, זכריה ומלאכי, שהיו מאנשי כנסת הגדולה מתקני תקנות, והנהיגו לטל ערבה ביום השביעי - 'הושענא רבה' - זכר למקדש. ומה שאנו חובטים בקרקע, כתבו הגאונים, מאחר והערבה דומה לשפתים, ובהיות שעד 'הושענא רבה' ישראל מרבים במצוות, ואם היה בא השטן לקטרג כנגדם, היה מתבטל על ידי רבוי המצוות שעושים, אך מכאן ולהבא אנו רומזים בחבטת הערבה בקרקע, שכל פה שיקום ויקטרג עלינו, לא יוכל לנו ויפל ארצה, כמו שנאמר: "כל בלי יוצר עליך - לא יצלח, וכל לשון תקום אתך למשפט - תרשיע". (תמ)

בכל פעם שחובט בקרקע, יכון כנגד אות אחת מחמש אותיות מ.נ.צ.פ.ך. דהיינו, בחבטה הראשונה יכון אות מ', בשנייה אות נ', וכן הלאה. (תמ)

מאחר ויש אומרים [רש"י] שמצות הערבה היא בנענוע הערבה, ויש אומרים [הרמב"ם] שהמצוה היא בחבטה בקרקע - טוב להחמיר ולעשות את שתייהן, גם לחבט בקרקע וגם לנענע. (הרמ"א סימן תרסד ס"ד. תמוד)

## נשמת כל חי

מנהג ישראל קדושים לאחר חבטת הערבה להפנס לבית הכנסת, ופוחתים ההיכל, וכל הצבור ירננו יחדו באמירת 'נשמת כל חי' עד 'ומעולם ועד עולם אתה אל'. ולאחר מכן אומרים בזו הלשון: "הרי אנחנו מקבלים עלינו בלי נדר קבלה גמורה, לומר 'נשמת כל חי' ביום הושענא רבה לשנה הבאה, בעת הזאת אחר תפלת שחרית ומוסף. ויהי רצון מלפני אבינו שבשמים שיחתם אותנו בספר חיים טובים, ונזכה ונחיה שנים רבות ונעימות, ונגילה ונשמחה בישועתו". (תמוד)

כתב הגאון רבי דוד פארו: כל מי שהוא בעת צרה, יאמר שמקבל עליו בלי נדר, שכאשר יצילנו ה' יתברך מצרתו, יאמר סדר 'נשמת כל חי'. (תמוד)

## שנים מקרא ואחד תרגום

ביום הושענא רבה יקרא 'שנים מקרא ואחד תרגום' של פרשת 'וזאת הברכה'. ואם שכח או נאנס, יקרא בליל שמחת תורה או בבקר קדם תפלת שחרית. (תנ)

## קשה להפריד

קדם שילך לבית הכנסת בערב שמחת תורה, יכנס לספתו ויאמר: "יהי רצון מלפניך ה' אלקי ואלקי אבותי, שבזכות קיום מצות ספה זאת שקימנו, נחיה ונזכה לשנה הבאה לישוב בסכת עורו של לויתן, כמו שנאמר: "התמלא בשכות עורו, ובצלצל דגים ראשו". (כל בו. הרמ"א סימן תרסז)

## שמחת תורה

### שמיני עצרת - שמחת תורה

היום השמיני שלאחר שבעת ימי חג הסוכות, הוא יום 'שמיני עצרת', והוא חג בפני עצמו, ואין קשר בינו לחג הסוכות כלל. ונקרא גם כן יום 'שמחת תורה', שבו מסיימים את קריאת חמשה חמשי תורה בספר התורה. אולם בחוץ לארץ, שעושים יומים יום טוב, אם כן, היום השמיני הוא 'שמיני עצרת', ולמחרתו, ביום התשיעי, הוא 'שמחת תורה', שבו הם מסיימים את התורה. (תנא, תסז)

## תפלת ערבית

בִּלְיָל הַחֹג יִתְפַּלֵּל הַשְּׁלִיחַ צָבוּר בְּנִגּוּן וּבִנְעִימָה קְדוֹשָׁה, בְּשִׁמְחָה וּבְטוֹב לֵבָב, שְׁמִצּוֹת עֲשֵׂה מִן הַתּוֹרָה לְשִׂמְחָה בְּלִילָה הַזֹּאת. (סוכה מח ע"א. תנח)

יֵשׁ לְהַזְכִּיר לְצָבוּר קֹדֶם הַתּוֹרָה, שְׁמִזְכִּירִים בְּעִמּוּדָה 'אֶת יוֹם שְׁמִינִי חֹג עֲצֶרֶת הַזֶּה', וְלֹא 'אֶת יוֹם חֹג הַסּוּכּוֹת הַזֶּה'. וְאִם טַעַם וְהַזְכִּיר סּוּכּוֹת, חַיֵּב לְחַזֵּר וּלְתַקֵּן. וְאִם נִזְכָּר אַחֵר שֶׁהַתְּחִיל 'רִצָּה', חוֹזֵר לְתַחֵלֶת 'אֶתָּה בְּחֵרְתָּנוּ'. וְאִם סִים אֶת הַעֲמִידָה וְכֹא לַעֲקֹר רִגְלִיו, חוֹזֵר לְרֹאשׁ הַתּוֹרָה. (תנא)

## הקפות

לְאַחֵר תּוֹפֵלֶת עֶרְבִית, מְנַהֵג כָּל יִשְׂרָאֵל לְהַקִּיף אֶת הַתְּכָה שְׁבַע הַקְּפוֹת עִם סִפְרֵי תּוֹרָה בְּיָדֵיהֶם, לְכַבֹּדָהּ שֶׁל תּוֹרָה. וְשִׁשִּׁים וּשְׁמֹנִים בְּשִׁירִים וְתִשְׁבָּחוֹת לָהּ יִתְבָּרֵךְ בְּרִקּוּדִים וּמַחֲיוֹת כַּפִּים, וְכָל הַמְרָבָה הָרִי זֶה מְשֻׁבָּח. (תנח)

כֹּתֵב מֶרֶן הַחֵיד"א: קֹדֶם הַהַקְּפוֹת יִנְיחוּ סִפְרֵי תּוֹרָה עַל הַתְּכָה, וְיַעֲמִד אִישׁ יָרֵא שְׁמִים עַל יַד הַסִּפֵּר, וְיֵאָחֲזוּ בְּיָדוֹ בְּסִפְרֵי הַתּוֹרָה כָּל זְמַן הַהַקְּפוֹת. כִּי כֵן קִבְּלָתִי מֵהַמְּקַבֵּל הַמַּפְלָא מוֹרְנוּ הַרְש"ש זל"ה שֶׁהָיָה מְקַפֵּיד עַל זֶה. ע"כ. (עבודת הקודש צפורן שמיר ס"ס יב)

## מעלת הרקודים והשמחה לכבוד התורה

נִכּוֹן לְהוֹדִיעַ לְצָבוּר אֶת גְּדוֹל מַעֲלַת הַשִּׁירָה וְהַרְקוּדִים לְכַבֹּדָהּ שֶׁל תּוֹרָה וְהַמַּעֲלוֹת שְׁזוּכָה הָאָדָם בָּהֶם, וְכִמּוֹ שֶׁכָּתֵב הַגָּאוֹן רַבִּי יַעֲקֹב יִשְׂרָאֵל אֶלְגָּאוֹנִי (שְׁלֹמִי חֲגִיגָה סִימָן יז אוֹת טז): "אֲשֶׁרִי אֲנוֹשׁ יַעֲשֶׂה זֹאת וּבֶן אָדָם יַחְזִיק בָּהּ בְּשִׁמְחָתָהּ שֶׁל תּוֹרָה, וְיִתְקַן בָּזֶה אֶת פְּגָמֵי נִשְׁמָתוֹ אֲשֶׁר פָּגַם בְּכַבֹּד תּוֹרָתָהּ ה' תְּמִימָה. וְכִבֵּר כְּתָבוֹ הָרִאשׁוֹנִים, כִּי כָּל הַזֶּהִיר בְּשִׁמְחָה שֶׁל תּוֹרָה כְּהַיּוֹם הַזֶּה, בְּטוֹחַ הוּא שֶׁלֹּא תִפְסַק הַתּוֹרָה מִזִּרְעוֹ. וְהַעֲדִידוּ שָׂרָאוֹ לְרַב גְּדוֹל בְּיִשְׂרָאֵל שֶׁהָיָה מְרַבֵּה בְּשִׁמְחָה שֶׁל תּוֹרָה כְּהַיּוֹם הַזֶּה, וְהַעֲדִידוּ עָלָיו שְׁעַר שְׁלֹשָׁה דוֹרוֹת הָיוּ מִיּוֹצְאֵי יָרֵכָה שֶׁלְשֵׁלֶת חֲכָמִים וְיָדוּעִים וּמְרַבִּיצִים תּוֹרָה בְּיִשְׂרָאֵל זֶה אַחֵר זֶה, וְיָדְעוּ הַכָּל שֶׁזֶכֶה בָּזֶה עַל רֵב שְׁמִחָתוֹ בַּיּוֹם שִׁמְחָת הַתּוֹרָה, מֵה שֶׁהֵם לֹא רָאוּ מַעֲלוֹם בְּשׁוֹם גְּדוֹל בַּתּוֹרָה שֶׁעָשָׂה כֵּן, וּבִרְב גְּדֻלָּתוֹ הָיָה מְכַרְכֵּר בְּכָל עוֹ, וּמַעֲוֹרֵר לְבוֹת בְּנֵי אָדָם לֵאמֹר, שְׁמַחוּ בָּהּ וְגִילּוֹ צְדִיקִים וְהַרְנִינוּ כָּל יִשְׂרָאֵל". ע"כ. וְכָתֵב רַבֵּנוּ חַיִּים וִיטָאֵל (שְׁעַר הַכּוֹוֹנוֹת קד ע"א): "וְרָאִיתִי לְמוֹרֵי הָאָרֶץ ז"ל שֶׁהָיָה נִזְהָר בִּיּוֹתֵר בָּזֶה, לְהַקִּיף עִם סִפֵּר הַתּוֹרָה אוֹ לִפְנֵי אוֹ לְאַחֲרָיו, וְלִרְקֹד וּלְשׁוֹרֵר לִפְנֵי בָּכָל עוֹ וְתַעֲצוּמוֹת". ע"כ. וּבְסִפְרֵי מַעֲשֵׂה רַב כָּתֵב: "הַגָּאוֹן מוֹיִלְנָא הָיָה מְקִיף לִפְנֵי סִפֵּר הַתּוֹרָה בְּשִׁמְחָה רַבָּה, וּמִסְפֵּק וּמִרְקֵד, מְפִיז וּמְכַרְכֵּר בָּכָל עוֹ, עַד שֶׁהָיוּ פָּנָיו בּוֹעֵרוֹת בְּלִפְיֵד אֵשׁ". וְאִם גְּדוֹלֵי עוֹלָם אֵלּוּ לֹא חָסוּ עַל כְּבוֹדָם לְכַבֹּדָהּ שֶׁל הַתּוֹרָה, מֵה נֵאֱמָר אֲנַחְנוּ, אֲזוּבֵי הַקִּיר?!

וְכִידּוּעַ שְׁמִיכָל, בָּתוֹ שֶׁל שְׁאוּל הַמֶּלֶךְ, נַעֲנָשָׁה בְּעָבוּר שֶׁלֹּא מָצָא חֵן בְּעֵינֶיהָ הַיָּאֵךְ בְּעֵלָה דָּוִד מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל מְרַקֵּד וּמְכַרְכֵּר לִפְנֵי אָרוֹן ה', כִּמּוֹ שֶׁנֶּאֱמָר בְּנִבְיָא שְׁמוּאֵל (ב ו ט): "וּמִיכָל בַּת שְׁאוּל נִשְׁקָפָה בְּעַד הַחֲלוֹן, וַתֵּרָא אֶת הַמֶּלֶךְ דָּוִד מְפִיז וּמְכַרְכֵּר לִפְנֵי ה' וַתִּבֹּז לוֹ בְּלִבָּהּ: וַתֵּצֵא מִיכָל בַּת שְׁאוּל לְקִרְאָת דָּוִד, וַתֹּאמֶר מֵה נִכְבֵּד הַיּוֹם מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל, אֲשֶׁר נִגְלָה הַיּוֹם לְעֵינֵי אֲמָהוֹת עַבְדֶּיךָ, כְּהַגְלוֹת נִגְלוֹת אֶחָד הָרַקִּים: וַיֹּאמֶר

דוד אל מיכל לפני ה' אשר בחר בי מאביך ומכל ביתו לצות אתי נגיד על עם ה' על ישראל, ושחקתי לפני ה': ונקלתי עוד מזאת, והייתי שפל בעיני, ועם האמהות אשר אמרת, עמם אכבדה: ולמיכל בת שאול לא היה לה ילד עד יום מותה".

אמרו רבותינו במדרש (במדבר רבה ד כ): "היאך היה עושה דוד לפני ארון ה' היה לבוש בגדי זהב מוקקים הדומים לפז, והיה מכה בידי וזו על גבי וזו נמין על שמאל וטופח, וכשהיה מכרפר, דהינו שר: כירי נאדוני רם, כירי רם, היה מפז. ומהו מפוז? שהיה הזהב המזקק משמיע קול פוז [פז פז] כפעמונים. ויותר מזה היה דוד עושה - מגביה את כפות רגליו וקופץ לכבוד התורה, והיו כל הנשים מציצות עליו מן הגגות ומן החלונות, ולא אכפת לו. שאין לך אדם בישראל שבוזה את עצמו על המצוות יותר מדוד, וזהו שאמר דוד (תהלים קלא): "ה' לא גבה לפני" - בשעה שמשחני שמואל למלך. "ולא רמו עיני" - בשעה שהרגתי את גלית. "ולא הלכתי בגדלות" - בשעה שהחזירני למלכותי [לאחר מרד אבשלום]. "ובנפלאות ממני" - בשעה שהעליתי את הארון. "אם לא שויתי ודוממתי נפשי, כגמל עלי אמו" - בשם שהתינוק הזה אינו מתבייש להתגלות לפני אמו, כך שויתי נפשי לפניך, שלא התבישתי להתבזות לפניך לכבודך. "כגמל עלי נפשי" - כמו התינוק שיוצא ממעי אמו ואין רוחו גסה לינוק משדי אמו, כן נפשי עלי, שאיני מתבייש ללמוד תורה אפילו מקטני ישראל". ע"כ. ועין בזה הקדוש (משפטים קז ע"א) שדוד המלך היה הברך [וכביכול המשמח] של הקדוש ברוך הוא, ואף על פי שפעמים היה הוא עצמו בצער, אך כיון שהיה לפני המלך, היה חוזר לבדחנותו כמו שהיה כדי לשמח את המלך. ע"ש.

וכתב הרמב"ם (הלכות לולב פ"ח ה"ט): "השמחה שישמח אדם בעשיית המצוה ובאהבת האל שצוה עליהן - עבודה גדולה היא ומעבודת ה' היא, וכל המונע עצמו משמחה זו, ראוי הוא להפריע ממנו, שנאמר בקללות: 'תחת אשר לא עבדת את ה' אלהיך בשמחה ובטוב לבב'. וכל המגיס דעתו וחולק כבוד לעצמו, ומתכבד בעיניו במקומות אלו בהמנעו משמחה של מצוה זו - הוא חוטא ושוטה, ועל זה הזהיר שלמה ואמר (משלי כה כו): 'אל תתהדר לפני מלך'. ואדרבא, כל המשפיל עצמו ומקל גופו במקומות אלו, הוא הגדול והמכבד העובד מאהבה. וכן אמר דוד מלך ישראל: ונקלתי עוד מזאת והייתי שפל בעיני, ואין הגדלה והכבוד אלא לשמח לפני ה' בשמחה של מצוה, שנאמר: והמלך דוד מפוז ומכרפר לפני ה'". ע"כ.

וכך ספר הגאון רבי יהודה צדקה זצ"ל ראש ישיבת פרת יוסף, על חכם יעקב עובדיה ז"ל, שהיה רוקד ושמח מאד מאד בשמחת תורה, ומרקיד את האחרים בעז ותעצומות, ובזכות כך זכה לבנו, הלא הוא מרן הראשון לציון רבנו עובדיה יוסף שליט"א. אשרי אדם שלוקח את הדברים לתשומת לבו, ומשתדל בעז ותעצומות לרקד, לשיר ולשמח לכבודה של תורה, ומעורר גם את האחרים לזה.

וכתב הרב שפתי כהן, שזכות ההקפות עם ספרי התורה בשמחה ושירה ורקודים, ראוייה היא שתגן שלא תהיה עצירת גשמים חס ושלום. (יביא ח"ו סימן נו אות ו. תס)

בערב שמחת תורה, טרם יציאתו לבית הפנסת, טוב לאכל ולשתות מעט, כדי שלא יקשה עליו להאריך בהקפות מחמת רעבונו, וכך לא ימהר בכל רגע את הצבור שיסימו, וחכם עיניו בראשו.

מי שקשה לו להמתין עד גמר ההקפות, וכגון שמתארח אצל מכריו, ורוצה להזדדז בהקפות כדי שלא ימתינו לו המארחים, רשאי להקיף את התבה לבדו ולומר את נסח ההקפות, אך יזהר שלא לזרז את הצבור שיסימו מהר בשבילו.

## פעמונים

אף על פי שפכל שבת ויום טוב אסרו חכמים לרקד ולמחא כפיים, כמבאר במשנה

(ביצה לו ע"ב) ובשלחן ערוך (סימן שלט סעיף ב), מכל מקום, לכבודה של תורה התירו חכמים בשמחת תורה לרקד ולמחא כפים, ואפלו אם חל בשבת. ומכל מקום אסור לקשקש בפעמונים של ספר התורה, וכן אסור להריע בחצוצרות ונבלאו הכי החצוצרות מקצה, וכן אסור להכות על השלחן או על בקבוק בדרך הרגילים להכות בשעת השירה, וכמו שפסקו הרמב"ם ומרן השלחן ערוך והרמ"א. ויש להעיר בנחת למקלים בזה מפאת חסר ידיעה. וכן כתב רבי חיים פלאגי שמצוה רבה לבטל מנהגם, וכן כתבו הפרי מגדים, הגאון רבנו ולמן, המשנה ברורה, והפך החיים. וכמבאר בחוברת 'השבת בהלכה ובאגדה' חלק א. (תנה)

### קדשה וטהרה

אין ספק, שעל כל רבני בתי הכנסת והאחראים להיות תמיד בעין פקוקה ולהשגיח שתהיה הפרדה גמורה בין הגברים לנשים, לבל תהיה מצוה הבאה בעבירה חס ושלום. ונשים הבאות לעזרת הנשים, עליהן להקפיד ולבדק אם לבושות הן בצניעות אמיתית "כרצון ה' יתברך", ושלא תעשינה אספות מחוץ לבית הכנסת, שפעמים רבות גורמות בזה מכשול לגברים העוברים שם, ודי בזה למבין. וכמו כן יש להזהיר את האמהות היקרות שילבישו את בנותיהן בצניעות, ויקפידו על כך כבר מגיל 3 ומעלה.

יש לשמר על הבנות לבל יפנסו לבית הכנסת, אלא יהיו בעזרת הנשים. ולצערנו, ישנן בנות קצת גדולות שנכנסות לבית הכנסת ומתערבות עם הבנים, ובודאי שלא נאה ולא יאה להיות כך, וכל שכן בבית ה'.

### כבוד התורה

כתב מרן בשלחן ערוך (יורה דעה סימן רפב ס"א): "חייב אדם לנהוג כבוד גדול בספר תורה... ולא יפשט רגלו כנגדו, ולא יניחאו על ראשו כמשא, ולא יחזיר לו את אחוריו, אלא ישב לפניו בכבד ראש וביראה ופחד, ויכבדנו כפי כחו". על כן יש לשים לב בעת הרקודים שלא ימסרו את ספר התורה מאחד לשני בעין זריקה, ושלא יתנוהו על הראש, וכיוצא בזה. וכן לא יתנו את הספר לילדים, שמא יפל מידם חס ושלום.

### לעמד בעת ההקפות

כתב מרן בשלחן ערוך (יורה דעה סימן רפב ס"ב): "הרואה ספר תורה כשהוא מהלך, חייב לעמד לפניו, ויהיו הכל עומדים עד שיעמד זה שמוליכו ויגיענו למקומו, או עד שיתפסה מעיניהם". על כן, בשעת ההקפות, שרוקדים ומוליכים את ספרי התורה ממקום למקום, על כל הקהל לעמד על עמדם לכבוד ספרי התורה, עד שיחזירו את ספרי התורה להיכל. אולם זקנים, או הסובלים מחלשה ברגליהם, רשאים לשבת בין הקפה להקפה, ודי שיעמדו בעת הוצאת הספרים והחזרתם להיכל, ובעת ההקפה ממש בספר התורה סביב התבה. (תסה)

הגאון החזון איש וצ"ל היה יושב בעת ההקפות כשספר תורה קטן בידו, ופעם אחת התישב לידו רב אחד כדי לשוחח עמו בדברי תורה בעת ההקפות, וכשקם והלך, אמר לפני הסובבים הודו: כנראה שהלך שכח מההלכה שאסור לישב בשעה שעומדים עם ספרי התורה. (תסה)

אם ישנם אנשים שטועים ויושבים בשעה שספרי התורה מסתובבים, כדאי שיניחו את ספרי התורה על התבה וירקדו בלעדיהם, כדי להציל את אותם אנשים ממכשול.

**קריאת התורה בליל החג**

יש מבני אשכנז שנוהגים לקרוא בספר תורה בליל שמחת תורה לאחר הקפה ראשונה, ואם הזמן מי מבני ספרד לעליה לתורה, ראשי לעלות ולברך. וכן היה מעשה רב לפני בארבעים שנה, כשנבחר מרן הראשון לציון רבנו עובדיה יוסף שליט"א לרב ראשי לתל אביב, הזמינוהו בליל שמחת תורה לבית הכנסת של בני אשכנז, ועלה לספר תורה וברך. (תנו)

**יהי רצון**

לאחר כל הקפה והקפה, אומרים את נסח בקשת 'יהי רצון' המובא בסדורים, שסדר הגאון החיד"א, לחזוק בעסק התורה ובמצוות ומעשים טובים. ויכון בזה מאד, וכמו שכתב הגאון רבי חיים פלאג'י בספרו מועד לכל חי (סימן כה אות א): "מאד יזהר האדם בתפלות של שמיני עצרת לאמרם בכונה גדולה, כי מלבד שכל תקון הימים שמראש השנה עד יום שמיני עצרת הוא נשלם, והכל תלוי ביום זה - עוד בה, כי אין בכל אלו הימים יום רצון לשמע ה' תפלתו בכל מה שרוצה האדם בהיום הזה, כמו שאמרו בזהר הקדוש (פרשת צו לא ע"ב), שכל מה ששואל האדם מהקדוש ברוך הוא ביום זה, מקבל תפלתו ועושה בקשתו". ע"כ.

**חזרת ספרי התורה להיכל**

כשמחזירים את ספרי התורה להיכל, ישירו כל הקהל יחדיו מזמור "הודו לה' קראו בשמו", שאמרו דוד המלך בעת שהכניס את הארון. כמבאר בדברי הימים (א טז). (תסד)

**אבל** - אם ארע לו אבל בחג, מתר לו להשתתף בהקפות, אך ימנע מלרקד. (תסז)

**קדוש**

מזכירים בקדוש 'את יום שמיני חג עצרת הזה'. ואם טעה והזכיר 'את יום חג הסוכות הזה', יחזור ויתקן. ואם נזכר אחר שנים את הקדוש, יחזור ויקדש. (תנא)

מברכים 'שהחינו' בקדוש, מפני שהוא חג בפני עצמו, ואינו קשור לחג סוכות כלל.

**תפלת שחרית**

על האחראים לכוון את זמני התפלות באפן שיספיקו הצבור במשך היום הקדוש והנורא הזה לקבע בו עת ללמוד התורה. על כן, נכון להקדים מעט את זמן תפלת שחרית יותר מכל שבת, מאחר וסדר התפלה ארך מאד, ובפרט כשחל החג בשבת, וצריכים להספיק לאכל גם סעודה שלישית. (עיין מועד לכל חי סימן כה אות א)

**קריאת התורה**

מוציאים שלשה ספרי תורה; בספר הראשון קוראים הצבור וחתן תורה בפרשת 'וזאת הברכה', בספר השני קורא חתן בראשית, ובספר השלישי קורא המפטיר. (תסט)

בכל פעם שמוציאים שלשה ספרי תורה, כשמחת תורה או ראש חדש טבת, אדר, וניסן שחלו בשבת, נהגו לומר את הפסוקים דלהלן בפתיחת ההיכל: 'רמיהו פרק י' פסוק ו, ז, י. שמע ישראל, אנא ה' הושיעה נא. אנא ה' הצליחה נא. (הגר"ח פלאג'י, הלבוש)

המנהג למנות שלשה חתנים: 'חתן מענה', 'חתן תורה', 'חתן בראשית'. חתן 'מענה' עולה לפני חתן תורה, והוא כמו שושבין שלו. חתן תורה מסיים את התורה, ולאחריו מיד עולה חתן בראשית ומתחיל שוב את התורה מ'בראשית'. (תסט)

לא יפסיקו באמירת קדיש בין חתן תורה לחתן בראשית, כדי שלא לתת פתחון פה לשטן, שיאמר: כבר סימו את התורה ואינם חפצים לקרא עוד. ולכן, מיד בגמר עלית חתן תורה, עולה חתן בראשית, ובסיום עלית חתן בראשית, יאמרו שניהם חצי קדיש. (תסט)

נהגו שחתן בראשית אומר "בסימנא טבא". ויאמר זאת קדם שיברך את ברכת התורה, ולא לאחר הברכה קדם הקריאה, שהרי זה הפסק בין הברכה לקריאה. (תסט)

## חתן תורה

מעלה גדולה יש לחתן תורה, שעל ידו נעשה כבוד לתורה בסיומה, ועליו נאמר: "כי מכבדי אכבוד", וזוהי שמתכפרים לו כל עוונותיו. על כן, מן הראוי לכבד בעליה זו את הרב מרא דאתרא או את רב בית הכנסת, המרביצים תורה בישראל. וכתב בספר כנסת הגדולה, שבמקומו היו נוהגים למכר את עלית חתן תורה בדמים מרבים, ועמדו גדולי הקהל ובטלו מנהגם, ונהיגו שהחתנים יהיו מן החשובים שבקהל. ועל כל פנים, ישנה אפשרות לחלק את הקהל לשני מנינים, ובמנין אחד יכבדו את חשובי הקהל, ובמנין השני ימכרו את עליות החתנים. (תסד, תעב, תעג)

## למה נקרא שמו "חתן תורה"?

במדרש שיר השירים (פרשה א אות ט) הובא משל לאהובו של מלך, שהיה בן בית בהיכלו של מלך, והיה עושה רבות ונצורות לכבודו של המלך. יום אחד קראו המלך ואמר לו: שאל ממני מה אתן לך, ואת בקשתך לא אשיב ריקם. חשב האהוב בלבו ואמר: אם אני שואל מן המלך כסף וזהב - הוא נותן לי; אבנים טובות ומרגליות - הוא נותן לי, אבל כמה עשירים יש בעולם. ואם אבקש ממנו שימנה אותי לשר - הוא ימנה אותי, אך כמה שרים יש בעולם. נמלך בדעתו והשיב: אדוני המלך, שאלה אחת אבקש! יש לאדוני המלך בת יחידה, ופה בלבנה ברה כחמה, ואהבת עולם אהבתי, תן לי אותה לאשה, ואזכה להיות חתן המלך. נתנה לו המלך, וגם נתן לו נדוניה, אוצר של זהב ומרגליות, וגם מנהו שר. הרי ששאל בקשה יחידה - אך הכל נכלל בבקשתו. כך שלמה המלך, אמר לו הקדוש ברוך הוא: שאל ממני מה אתן לך? אמר שלמה: אם אשאל כסף וזהב ואבנים טובות ומרגליות - הוא נותן לי, ומה בצע בכסף וזהב? אלא הריני מבקש את החכמה - והכל בכלל, שנאמר: "אך ימים בימינה, בשמאלה עשר וכבוד". על כן, גם המסים את התורה, יאה לו להקרא 'חתן תורה', שהכל כלול בו. (תסג)

## ברב עם הדרת מלך

נהגו להעלות את כל הקהל לספר תורה ביום זה, לכבודה של תורה, וחזיר וקורא החזן לכלם שלשה פסוקים "ולאשר אמר..." ואמנם, כאשר יש קהל גדול, ויש חשש של טרח צבור, רשאים להוציא עוד ספר תורה לחדר אחר הסמוך לבית הכנסת, ועומד שם שליח צבור נוסף וקורא לקהל הבאים עמו, וכשמסימים, מחזירים את ספר התורה להיכל, ועולים החתנים כשכל הקהל יחד בבית הכנסת. (תסט)

## עין טובה

הגם שאין עולים אב ובנו או שני אחים זה אחר זה לספר התורה, משום חשש עין הרע, מפל מקום בשמחת תורה רשאים לעלות - זה חתן תורה, זה חתן בראשית, וזה מפטיר, מפני שיודעים שכלם עולים לכבודה של תורה, וגם מפני שקריאתם היא בשלשה ספרי תורה שונים, והרי זה נחשב כהפסק בין האחד לשני. (תעד)

## שני כהנים

הגם שאין עולים שני כהנים זה אחר זה לספר תורה, מחשש שמא יאמרו שהכהן הראשון הוא פגום ולכן העלו כהן אחר אחריו, מפל מקום בשמחת תורה רשאים לעלות הכהנים זה אחר זה - זה חתן תורה, זה חתן בראשית, וזה מפטיר, מהטעם הנ"ל. והוא הדין בשנים או שלשה ליום זה אחר זה. (תעד)

## כהן חתן תורה

כהן שקנה חתן תורה, ואין כהן אחר בבית הכנסת - רשאי לעלות גם עליה ראשונה של כהן וגם חתן תורה. אולם אם קנה חתן בראשית, לא יעלה לעלית כהן, אלא לחתן בראשית בלבד. מאחר ואין אדם אחד עולה בשני ספרי תורה מחשש שיאמרו שהספר הראשון פגום, ולכן עלה גם בספר השני. והוא הדין בכל זה ללוי. (תעד)

## קטנים

גם הקטנים עולים לספר תורה, אולם רק לאחר שהגיעו לגיל חנוך נמגיל שש ומעלה, לפי שכלו וחרפותו, אבל בפחות מזה אינו עולה. (יבי"א ח"ב סימן יג. ח"ט סימן קח אות קג. תעד)

יש לדעת ולהודיע לעבור, שאפלו קטן שהגיע לגיל חנוך, אם לא ברור לנו שגופו נקי כהגון, דהינו שמקנח עצמו היטב במים, אין לענות אחריו 'אמן'. (ע"פ מגן אברהם, ישועות יעקב, מגן גיבורים ועוד. וכתב הרב גנצפריד בספרו פאת השלחן: מאחר והברכה אינה יוצאת מגוף טהור, גרע יותר מברכה לבטלה שאסור לענות אמן אחריה.) ובקטן פחות מגיל שש, אפלו אם הוא נדאי נקי, אין עונים אחריו, ואינו מצטרף לזמון. ולצערנו, הרבה לא יודעים זאת, ונכשלים באסור ענית אמן יתומה, חס ושלום. וכמו שכתב הריב"ש, שאפלו הוא חריף ויודע למי מברכים ולמי מתפללים - אינו כלום, והרי הוא כמי שאין בו דעת. וכן דעת הראב"ד, הרשב"א, הטור, מהר"ש אבוהב, שלחן ערוך (רטו ס"ג), פרי מגדים, פתח הדביר, שירי כנסת הגדולה, הגר"א, מאמר מרדכי, הגר"ח פלאגיא, חקרי לב, שדי חמד, ערוך השלחן, משנה ברורה, כף החיים ועוד. (יבי"א ח"ב סימן יג)

## המלאך הגאל

נוהגים להזמין ילדים רבים לעלית ספר תורה בבית אחת, ופורסים טלית מעל ראשם, והגדול שבהם מברך ברכות התורה וקורא בעד כלם, ולאחר מכן השליח צבור מברך את כלם בפסוק "המלאך הגאל אתי" וכו', ובברכת כהנים, ושאר פסוקי תורה שיש בהם הרבה ברכות, כמו: "ויתן לך האלקים וכו'", "ואל שדי יברך אתך" וכו'. ומה שפורסים את הטלית, אין זה נחשב כעשית אהל עראי, מכיון שאוחזים את הטלית בידם, וגם לא נעשה לצל, אלא לכבוד בלבד. (הליכות עולם ח"ד ה. תעד)

## משיב הרוח ומוריד הגשם

מתחילים לומר 'משיב הרוח ומוריד הגשם' מתפלת מוסף. ואם טעה ואמר 'מוריד הטל' - אם נזכר קדם שאמר 'ברוך אתה ה'', טוב שיחזור ל'אתה גבור' ויאמר 'משיב הרוח', אבל אם נזכר אחר שאמר 'ברוך אתה ה'', אינו חוזר. (ילקוי ח"א רמב. תפח)

## סעודה לגמרה של תורה

מנהג ישראל לעשות סעודה לכבוד של תורה, שמביעים אנו בזה את שמחתנו שזכינו להיות בנים של מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא, שבחר בנו מכל העמים, ונתן לנו את תורתו הקדושה. וכתב האור זרוע (סוכה סימן שכ): ועושים חתני התורה סעודה לכבוד גמר התורה, ויש שעושים סעודה גמורה במאכלים טובים, אוזנים ותרנגולים. ובשפלי הלקט (סוכות שעב) כתב: ומנהג חתן תורה לעשות סעודה ושמחה ולחלק לצבור מגדים ומיני מתיקה.

בתי כנסת אשר בכל שבת מגישים כבוד לצבור לאחר התפלה, צריכים לשים לב בשמחת תורה להוסיף כיד ה' הטובה עליהם, במאכל ומשתה חשובים ומכבדים יותר, כדי להראות את המעלה והחשיבות ביום הזה, ולהביע את שמחתנו לתורה. ואם אין באפשרותם של החתנים לעשות סעודה כיאות, יעשו בן הגבאים מקפת בית הכנסת, ויקנו ביד רחבה לכבוד של תורה, ולא יבטלו מנהג זה בשום פנים ואופן. וכבר הזהיר על זה הרב משנה ברורה (סימן תרטט ס"ק ו) וכתב: מהרי"ק האריך מאד שלא לבטל שום מנהג שנהגו לכבוד שמחת התורה. ולכן רעה עושים בהרבה מקומות במה שבטלו מקרוב שלא לעשות משתה ושמחה בשמחת תורה. ובעונותינו הרבים בזוי כבוד התורה גרם זה, שהתורה מנחת בקרן זוית ואין דורש ואין מבקש, ומי יתן ישיב וירחם שבר בית ישראל, במהרה בימינו, אמן. ע"כ. (תסג)

## הקפות

המנהג להקיף את התבה עם ספרי התורה גם בבקר, וגם לאחר תפלת המנחה, כמו שהקיפו בלילה. בן כתב מהרח"ו שכן נהג רבנו הארי"י, וכן כתב מרן החיד"א שראו להרש"ש שעשה בן, ואמר שיש בזה סודות עליונים. (תנה, תס)

יש שמוציאים את ספרי התורה בעת ההקפות לרחובה של עיר, כדי לשתף את כל שכבות העם בשמחתה של תורה, לרקוד ולשמח עמם, ולחבבה בעיניהם. (תס)

שמחת תורה שחל בשבת - אוכלים סעודה שלישית בבבל שבת, על בן ישים לב לאכל מקדם מעט את סעודת הבקר, כדי שיאכל סעודה שלישית לתאבון.

טוב ונכון לאכל את הסעודה השלישית לאחר תפלת מנחה [בסיום ההקפות]. ומכל מקום, אם השעה קצת מאוחרת, או במקום שחלק מהצבור, לאחר שבאים לבית הכנסת לתפלת מנחה, אינם חוזרים שוב לביתם לאכל סעודה שלישית ונשארים בבית הכנסת עד לתפלת ערבית, אזי כדי לא להפסיד את מצות סעודה שלישית חס ושלום, יש ליעץ להם לעשות כן: לחלק את סעודת הבקר לשתי סעודות, והינו שיטלו ידיהם ויאכלו בביצה (54 גרס) לחם עם סלטים [ומנה ראשונה], ויברכו ברכת המזון, ויסיחו דעתם מעט באיזה ענין, כיצאה לחוץ, ואז יטלו את ידיהם שוב עם ברכה לסעודה שלישית, ויאכלו בביצה לחם עם התבשילים של החג, בשר שמן וכיוצא. ופשוט שכל זה כאשר אוכלים את הסעודה השלישית לאחר חצות היום, כי קדם חצות לא הגיע עדין זמנה של סעודה שלישית. (שו"ע סימן רצא סעיף ג, ובאחרונים שם)

## מוציאי החג

### הקפות שניות

נהגו להקיף את התבה עם ספרי התורה גם במוציאי שמחת תורה בלילה, וטוב להביא בלי נגינה, כיד ה' הטובה עליהם. בן כתב מהרח"ו שכן נהג רבנו הארי"י להקיף, וכן כתב החיד"א שראו להרש"ש שעשה בן, ואמר שיש בזה סודות עליונים, וכן כתב הגר"ח פלאגיי. (תנה, תס)

מה שיש ערים שמארגנים בהן "הקפות שניות" בחוצות קריה מטעם העירייה, מאחר ולצערנו הרב, הנסיון הוכיח שיש שם תערובת אנשים ונשים, ורבות נשים באות בפריצות - אין ספק שאסור להשתתף בהקפות אלו, ושומר נפשו ירחק ממקומות אלו, שאין השכינה שורה שם, אלא הסטרא אחרא, ה' יצילנו. ודי למבין.

### אסרו חג

יום שאחרי שמחת תורה נקרא 'אסרו חג', ונוהגים להרבות בו קצת באכילה ושתיה לכבודו של היום. (הרמ"א סימן תכט סעיף ב)

כתב מרן החיד"א: יתאמץ ביום זה ביראת שמים ובלימוד תורה לשמה, כי הוא תחלת השנה וסימן טוב לכל השנה. (מועד לכל חי סימן כה אות מח)

### שירי מצוה

לאחר החג לא ישתמש בעצי הסכה שמוש של בזיון, ולכן לא ידרך עליהם ברגליו ולא ישליכם לאשפה, אלא יניחם במקום צנוע או בצדי הרחוב, ואף שלאחר מכן באים פועלי הנקיון וורקים אותם לאשפה, אין בזה אסור. (צד, תמט)

יש לשאל, מדוע בנר חנוכה שפכה בתוך חצי השעה הראשונה של ההדלקה, נאסר שארית השמן לכל שמוש, ואלו עצי הסכה אינם נאסרים בשמוש לאחר החג, והלא שניהם שירי מצוה? ויש לזכור, כי בנר חנוכה, מאחר ועשי השמן להתבער לגמרי, נמצא שמתחלה יחד אותו למצוה לגמרי, שהרי אינו מצפה שיפכה הנר וישתמש בשמן, לכן אם נשאר מהשמן, הרי הוא אסור. לא כן בעצי סכה, שאינו מיחד אותם למצותם לגמרי אלא רק לימי החג בלבד, לכן לאחר החג מתירים הם בשמוש, רק שמפני כבוד המצוה לא יעשה בהם שמוש של בזיון. (בית יוסף ס"ס תרעז)

### בעור האתרוג של שביעית

אתרוגים הקדושים בקדשת שביעית, יש להקפיד לאחר החג שלא לזרקם, וטוב לבשלם ולעשותם מרקחת [רבה] ולאכלם בקדשה. וישתדלו לאכלם עד ט"ו בשבט של השנה השמינית, שזה זמן בעורם. ואם נשאר לו מהאתרוגים, טוב שיפקירם. ויש אומרים שאין צריך להפקירם, מאחר וכל השנה יש אתרוג בעץ. ומכל מקום, אם יש לו רק שני אתרוגים, אינו חייב להפקירם, כיון שאין בהם שעור של שלש סעודות. וכמבאר בהרחבה בחוברת 'מצות הארץ' הלכות שביעית. (מנחת שלמה, משמרת השביעית)

### מרקחת - רבה

נהגו ישראל קדושים לאחר החג לבשל את האתרוג עם מים וסכר ולעשותו מרקחת [רבה], ולאכלו בט"ו בשבט, שהוא ראש השנה לאילנות, ולא יברכו עליו 'שהחיינו'. (כף החיים, תמט, תנ)

### סגלות נפלאות

מעלות וסגלות רבות ישנן באתרוג שברכו עליו בכונה. ובדוק ומנסה שמועיל גם לאשה עקרה, שבעזרת ה' יתברך תזכה לפרי בטן. ומעשה בשתי נשים, אחת לא היו לה ילדים שמונה שנים, ואחת לא היו לה ילדים שתים עשרה שנה, וקבלו חתיכה מאתרוגו של מרן הראשון לציון רבנו עובדיה יוסף שליט"א, ובאותה שנה נפקדו בזרע של קימא, ברוך ה'. (תמט)

סגלה לנשים מעברות, שינשכו את הפטם של האתרוג, ויתנו צדקה לעניים, ויתפללו שיהיה להן הריון קל, ושתלדנה לחיים טובים ולשלום, ברוך ולא בצער. ולא ינשכו את האתרוג אלא לאחר שמחת תורה ולא קדם לכן, מאחר והאתרוג עדין אסור באכילה, כמבאר לעיל. (תמט)

סגלה למי שיש לו פאב לב, שיקח את האתרוג שברכו עליו בחג, ויבשל אותו עם מעט כמון, ויסנן את המים וישתה שבע לגימות כנגד שבעת ימי החג, ויהיה לו לב בריא וחזק לעבודת ה' יתברך. (סגולות ישראל. לבוש יוסף)

### בזכות האתרוגים

מעשה באדם שהיה נותן צדקות לרב. פעם, ביום הושענא רבה, נתנה לו אשתו עשר מטבעות שיקנה משהו מהשוק לבני הבית. כאשר יצא, פגשו אותו גבאי צדקה ואמרו לו: עסוקים אנו עתה במצוה חשובה להשיא בלה יתומה. נתן להם את כל עשר המטבעות שהיו לו, והתבייש לחזור לביתו בידים ריקות. הלך לבית הכנסת וראה שם את האתרוגים של הילדים הקטנים שמשחקים בהם, לקח מהם ומלא את שקו באתרוגים. הלך אנה ואנה עד אשר נשאוהו רגליו למדינה אחרת. כיון שהגיע שם, פתאום קבל המלך של אותה מדינה כאבי מעים חזקים, ובאו אליו בחלום ואמרו לו, שלא יתרפא אלא אם יאכל מהאתרוגים של היהודים שמתפללים עמם בחג הסוכות ביום הושענא רבה. חפשו שליחי המלך מהאתרוגים הללו - ולא מצאו. לפתע מצאו את האיש הזה יושב על השק שלו, שאלוהו: מה יש לך בשק? אמר להם: איש מספן אני, ואין לי כלום למכור. חפשו בשקו ומצאו מהאתרוגים הללו. אמרו לו: מאין אלה? אמר להם: מהאתרוגים שהיהודים מתפללים עמם בחג הסוכות. לקחו את השק והביאוהו לפני המלך. אכל המלך והתרפא. ופנו את השק מכל האתרוגים ומלאוהו דינרי זהב, וחזר לביתו בכבוד גדול. (ויקרא רבה לו ב)

לא יזרק את הלולב, ההדסים והערבות דרך בזיון. ועצה טובה להניחם בסמוך לפתח הבית לשמירה, ולהנצל מכל צרה. (יפה ללב, סדר היום. פסקי תשובות תנא. תמט)

הערבות שחובטים בהן בהושענא רבה, לא יזרקן באשפה. וטוב שישמרן בביתו, כי יש בהן סגלה גדולה לפרנסה, ולהנצל מפחדים. וכן המפחד כלילות ומחלומות רעים, יניחן תחת הכרית שישן עליה, וירנח לו. ואין צורך להניח את כל הערבות תחת הכרית, אלא די שיתן עלה אחד בנילון נצמד, ושכב וערבה שנתו. (יפה ללב, המדות, פסקי תשובות תנא)

סגלה להפקד בזרע של קימא, לבשל את הערבות במים ולשתותם. (פסקי תשובות תנא)

### בזכות הערבות

מספר על רבנו מאיר שמחה הכהן זצ"ל [מחבר ספר אור שמח], שנתן עלים מהערבה שלו לחילים יהודים שגיסום לצבא במלחמת העולם הראשונה, וכל אותם חילים שנטלו מערבות אלו, נצלו בנסים גלויים, וחזרו לבתיהם, ברוך ה', בריאים ושלמים. (לבוש יוסף)

### שבת בראשית

בשבת הראשונה שלאחר החג מתחילים שוב את התורה מחדש וקוראים בפרשת בראשית, וטוב שקדם הקריאה ישירו שירים לכבודה של תורה. ויש מקומות שמוכרים את העליה הראשונה בכסף רב, ונותנים את הכסף עבור המאור של בית הכנסת. (רב האי גאון, מהר"י קולון)

## תם ונשלם שבח לאל בורא עולם